

10549

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁTI PINGAL,

OR

PROSODY.

BY

KAVI DALPATRÁM DÁYÁBHÁI.

FIFTH EDITION.—10,000 Copies

---

*Registered for Copyright under the Government of India's
Act XXV of 1867.*

BOMBAY.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1881

[All rights reserved.]

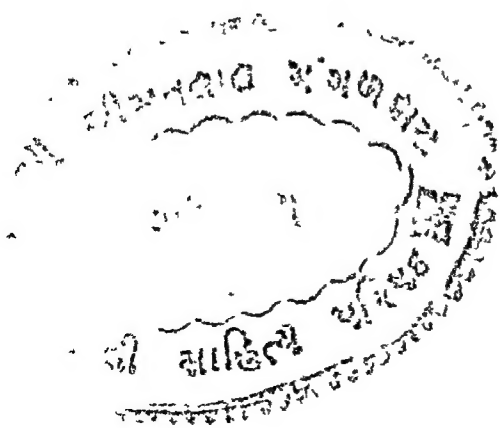
Price Two Rupees

અદેવ
૪૦૪.૧
કવિદ
(૨૩૦૪)

૧૦, ૬૪૮

Bombay.

PRINTED AT GANPAT KRISHNAJI'S PRESS, BY
THE PROPRIETOR ATMARĀM KĀNOBĀ.

સુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી પિંગલ.

કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ

જનાવ્યું.

આવૃત્તિ પાંચમી.

૧૦,૦૦૦ પ્રત.

આ પુસ્તકની માલિકી સન ૧૮૬૭ ના રૂપ મા
આકટ પ્રમાણે નોંધેલીછે.

સુંબઈ.

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો.

સન ૧૮૮૪.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખાછે.

કીમત બે આના.

અનુક્રમણિકા.

૧૦, ૬૪૯

પૃષ્ઠ.

શ્રુત્યના પ્રકરણ. શબ્દાલંકાર. ૧

લઘુગુરુ વિચાર. ૩

આદ્યગણ વિષે ૩

અંકમંડા ૪

માત્રામેળ છંદો ૬

દોહરા, આર્યા, વગેરે ૨૧

અક્ષરમેળ છંદો ૨૫

વૈતાળીય, પુષ્પિતાગ્રા ૫૦

મંજ્યાપ્રસ્તારાદિક ૫૦

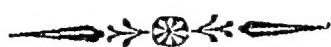
ભાષા કવિતા વિચાર ૬૩

કાવ્યરૂપાણુ ૬૪

કવિતાના નવરસવિષે ૬૯

કૃદાણુ શબ્દનો કોષ ૭૩

ગુજરાતી પિંગલ.

સૂચના પ્રકરણ ૧.

દોહરા.

- પિંગળ પાઠ પઢ્યા વિના, કાવ્ય કરે કવિ કોય ;
વળિ વ્યાકરણ વિના વદે, વાણી વિમળ ન હોય. ૧
- કવિતા કહિયે કલ્પના, જન મન રંજન જાણુ ;
સરસ સરસ રસ શબ્દમાં, અર્થનિ રચના આણુ. ૨
- શબ્દનિ રચના સરસ તે, અધિક અધિક અનુપ્રાસ ;
ઉપમા આદિક અર્થના, અલંકાર આભાસ. ૩
- કોમળ લાગે કાનને, મન ઉપજે મીઠાશ ;
જુકિત સરસ જો જાણિયે, કવિમાં નહીં કચાશ. ૪

શબ્દાલંકાર વિષે.

- શબ્દ અલંકૃતિ અધિક છે, ઉર ધર ધરી ઉમેદ ;
ભાષે ભાષાના કવી, ભલા મુખ્ય ત્રણ ભેદ. ૫
- ‘ઝડ’ સ્વર અક્ષર આવૃત્તિ, ‘ઝમક’ શબ્દની જાણુ ;
વરણ તણી આવૃત્તિ તે, ‘વરણ સંગાઈ’ વખાણુ. ૬

ઝડનું ઉદાહરણ. મનહરછંદ.

સારી વાત બ્યારી કરી ધારી તેં નહારી હૈયે,

૧ તેના તે શબ્દો ફરી આવે તે ઝમક જાણવી.

૨ કેટલાએક છંદોનાં નામ તેના ગુણને મળતા છે, જેમકે કુંડળી વળે તે કુંડ-
ળીઆ. સર્પની અતિપ્રમાણે બોલાય તે ભુલંગો. મોતીની માળા પરીવવાની ઢબપ્રમાણે
બોલાય તે મોતીદામછંદ, ઇત્યાદિ. પણ મરહુદા છંદ, મદન મહા છંદ, વગેરે કેટલા-
એક છંદોનાં નામના અર્થ લખવા મુશ્કેલ છે. માટે સંસ્કૃત પિંગળ પ્રતરત્નાકર આ-
દિક છે તેની ટોકા કરનારાઓએ પણ ઉણિયું, અનુષ્ટુપ, બ્રહ્મિ આદિક છંદોનાં
નામના અર્થ લખ્યા નથી, માટે મેં પણ લખ્યા નથી.

ઉકતિ ઉચારી શણુગારીને ગરવની
 ધરમ ન ધાર્યો કીધાં કરમ પરમ કૂર,
 ભરમમાં ભૂલ્યો તજી શરમ સરવની.
 દોડે દ્રવ્યદીશ મળે વીશ તો ચાળીશ ચાહે,
 ઈચ્છા અહોનીશ છે ખરવ નિખરવની ;
 દીનનો ન દાદ સુણે સ્વાદ જાણી વાદ વેદ,
 યાદ ભૂલ્યો મોતની પથારીના પરવની.

૭

અમક અથવા યમકનું ઉદાહરણ.

વિચરી વિલાયતમાં લાયક વિલોક્યા લોક,
 વિલોક્યાં વિશાળ રિદ્ધિવાળાં વળી ગામને ;
 મેળવ્યું વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું વિશેષ માન,
 મેળવ્યું વિશેષ દેશ હિતકારી કામને ;
 જાણીતો ન હતો પંથ જોઈને જાણીતો થયો,
 જાણીતો થઈને કીધા જાણીતા તમામને ;
 મોટું એણે કીધું કામ મોટું દેશે મોટું માન,
 મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને.
 સંભારી સંભારી ભારી ભારી શુભકારી કામ,
 સંભારી સંભારી યૈ આભારી એના નામને ;
 વખાણી વખાણી હર્ષ આણી રાય રાણી સુદ્ધાં,
 વદશે સુવાણી શાણી જાણી એની હામને ;
 પર ઉપકારી કર્મકારી કષ્ટ નષ્ટકારી,
 કહી નરનારી ધારી ધારી જોશે ધામને ;
 મોટું એણે કીધું કામ મોટું દેશે મોટું માન,
 મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને.

વરણ સગાઈ અથવા અક્ષર સગાઈનું

ઉદાહરણ.

છળ ભેદે છાની રીતે છોને લોક છતરીને,
 છોડે બાંધ્યું છે તે પાપ છોડ્યું કેમ છૂટશે ;
 કાવે તેમ પ્રેમ કરી પ્રોગટ તું પૂલ્યો કૂર,

કંદી તારો ફેલધડો ફટ દઈ પૂરશે;
 હું કદી કોડવાર કથન ન કાન ધરે,
 કપડી કુટીલ માથે કોણ માથું ફૂટે ;
 ખરે ખરો ખેલ આ તો ખેલવું ખાડાની ધારે,
 ખણી મૂળ ખાય કાળ ખાતાં ખાતાં ખૂટે. ૧૭

દોહર.

અર્થ અલંકૃતિના અધિક, જાણો જુદા ગ્રંથ ;
 શીખી સારો સમજાને, પ્રમિદ્ધ તેનો પંથ. ૧૧
 તુરત તોળવા તાજ તો, પદ ગુરુ લઘુનો પાદ ;
 તે સંકેતે સમજવા, ઓળખાને ગણુ આદ. ૧૨

ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ବିଦ୍ୟାର.

-હરવ ઈ, ઉ, ને અકાર સ્વર, લઘુ અક્ષર લેખાય ;
જોડાક્ષરથી જો પ્રથમ, થડકે તો ગુરૂ થાય. ૧૩
બાકી સ્વર બીજા બધા, ગુરૂમંજાણિ ગણાય;
પણ જાણો લઘુ જો સુખે, લઘુ જો બોલાય. ૧૪
વળિ જો સ્વર વ્યંજન વિષે, તોપણ ગુરૂ લઘુ જો ;
ગુરૂની માત્રા જો ગણો, એકજ લઘુની એન. ૧૫

51 51 11 11 11 5 11 5 5 1 1 5 1

વક્ર ચિન્હ ગુરુ પરાણનું, લઘુની લીટિ ગ્રહણ ;

લવ્હુ ગુરે લખિને નવ ગણો, દુઝ્યારિ કે ચોડા પાપ.

આપણે ગણ વિધે.

મયરમ્ તજભન આક ગણુ, અક્ષર ત્રણુ ગમુ એક ;
કહું તેના આકાર તે, વાંચો ગુણિ વિદ્યે. ૧૩

આદિ મધ્ય ને અંત્ય લઘુ, ય, ર, ૧, નાન ચાલુ એક ;

७, ४, ३, २, १ गुं भाजिये, दासु गुं अशु म, न, दः ।

ଉପା.

माताञ्च ते भगवन्, नगरं ते नगश्च प्रमाणम् ।

ભોજન તે ભણુ ભગણુ, જગાત જગણુ ગણુ જાણો;
 શમતા તે ગણુ સગણુ, યશસ્વી યગણુ ગણીજે ;
 રામજી ગણો રગણુ, તગણુ તાતાર ભણીજે ;
 એવી રીતે ગણુ આઠના, અમ્યજી જીદા આકાર છે;
 વળિ લકાર સંજ્ઞા લઘુ ગણો, ગુરુનું ચિન્હ ગકાર છે. ૧૬

અંકસંજ્ઞા. શિખરિણી છંદ.

શૈશી ભૂમી એકે ભુજ નયન એ યુગ્મજ ભણો ;
 ત્રિ વૈન્દી લોકો છે, ભુવન ગુણુ તે તો ત્રણ ગણો ;
 ચતુર્વેદો મુક્તી, જીગ વરણુ તે ચાર મજનો ;

૧ આપણી પૃથ્વીને ચંદ્ર ૧ છે માટે શશી, ઈંદુ, ચંદ્ર વગેરે ચંદ્રનું નામ બતાવે તેનો અર્થ એકની સંજ્ઞા સમજવી. તેમજ આપણી પૃથ્વીનો ગોળો એક છે માટે પૃથ્વીનું હરેક નામ બતાવે તેથી પણ એકની સંજ્ઞા સમજવી.

૨ હાય અને આંખો બન્ને છે માટે હસ્ત, કર, વગેરે હાયનાં નામ ઉપરથી તથા આંખના હરેક નામ ઉપરથી બેની સંજ્ઞા સમજવી. અને યુગ્મ એવું પણ સંસ્કૃતમાં બેનું નામ છે.

૩ અગ્નિ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાય છે. આગ, વડવાનળ અથવા વીજળી, અને ખોરાક પચાવનાર જઠરાગ્નિ એ રીતે ત્રણ અગ્નિ છે માટે અગ્નિના હરેક નામ ઉપરથી ત્રણની સંજ્ઞા સમજવી. તેમજ સ્વર્ગ લોક, મૃત્યુ લોક અને પાતાળ લોક એ રીતે લોક ત્રણ છે. માટે લોક ભુવન ત્રણ બાણનાં. અને ત્રી એવું પણ સંસ્કૃતમાં ત્રણનું નામ છે. અને શુણુ ત્રણ છે, સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ.

૪ ચતુર્વેદ, ચતુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ એ રીતે વેદ ચાર છે, માટે વેદ અથવા મતિ કલાથી ચાર સમજવા, મુક્તિ—મોક્ષ ચાર પ્રકારનો છે. સાંયુક્ત મુક્તિ એટલે જેમ પાણીમાં પાણી બળી જાય, તેમ પરમેશ્વરમાં બળી જવું તે. બીજી સામીપ્ય મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરની હજૂરમાં રહેવું તે. ત્રીજી મ લે ય મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરના ધામમાં રહેવું તે. ચોથી સાદૃષ્ય મુક્તિ એટલે પરમેશ્વરના જેવું રૂપ થવું તે. ફલપુષ્પ. જેનાપુર, દ્વાપર અને કલિયુગ એ રીતે યુગ ચાર છે. બ્રાહ્મણ, શક્તિ, વૈષ્ણવ અને સૂદ્ર એ રીતે વર્ણ ચાર છે.

શરો ભૂતો પાંચે, ખટ ચેકર શાસ્ત્રો દરશનો.

૨૭

ભુજંગી છંદ.

મુંની મમ માતે વસૂં આપુ આઠે,
નવે ખંડે ભકતી દશે દીર્ઘ પોઠે;
કહો રૂદ્ર એકાદશે ભાર્ગવ બારે,

૧ કામદેવતા બાણ પાચ છે. માટે, બાણ-શર-તીર ઇત્યાદિ નામ ઉપરથી પાંચ-
ની સંજ્ઞા સમજવી. તે પાચ બાણના નામ ૧ કમળ, ૨ અશોક આસોપાલવ, ૩
ખાંખાનો મોર, ૪ મોગરો ૫ ઘેરા આસમાની રંગવું કમળ. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ
અને આકાશ એ પાચ ભૂત કહેવાય છે. માટે ભૂત કહેતા પાંચની સંજ્ઞા સમજવી.

૨ શરીરમાં માંસનાં ચક્ર છ ક્રેકાણે છે. (૧) પૂઠે. (૨) નાભિએ. (૩)
ગતિએ. (૪) કુંઠે (૫) બે લમરો વચ્ચે. (૬) તાળવે. માટે ચક્ર કહેવાથી છની
સંજ્ઞા સમજવી. શાસ્ત્ર છ છે. (૧) ગૌતમ કૃતન્યાય. (૨) કણ્ણદ કૃતન્યાય. (૩)
પૂર્વ મિમાંસા. (૪) વેદાંત શાસ્ત્ર. (૫) સાંખ્ય શાસ્ત્ર. (૬) યોગ શાસ્ત્ર. માટે શાસ્ત્ર
કહે ત્યાં છની સંજ્ઞા સમજવી. દર્શન એટલે ધર્મના મોટા પંથ છ છે તેમાં કેટલાએક
તો છ શાસ્ત્રના છ મત બુદ્ધ છે તેનેજ ખટ દર્શન કહે છે. અને કેટલાએક નીચે પ્ર-
માણે ગણે છે. જોગી-જંગમ કૃકીર-સંન્યાસી-જૈન અને બ્રાહ્મણ એ છ. ખાવાના રસ
ખાટો, ખારો, કડવો, મીઠો, તીખો, અને તુરો એવા છ છે માટે રસ કહેતાં પણ છ
સમજવા.

૩ અપ્ય અનિ એટલે રૂપિ સાત છે. (૧) ગૌતમ. (૨) વિશ્વામિત્ર. (૩) ભાર-
દ્વાજ. (૪) વશિષ્ઠ. (૫) કર્ણપ. (૬) અત્રિ. (૭) જમદગ્નિ. માટે રૂપિ અથવા
મુનિ કહેવાથી સાત સમજવા. અને સત્ત એવું પણ સંસ્કૃતમાં સાતનું નામ છે.

૪ વસુ એ નામના આઠ દેવ છે, માટે વસુ કહેવાથી આઠની સંજ્ઞા સમજવી.
અને અષ્ટ એવું સંસ્કૃતમાં આઠનું નામ છે.

૫ જાંબુદ્વીપના નવખંડ છે તેનાં નામ (૧) ઇલાવૃત. (૨) કૈલુમાળ. (૩)
હિરણ્ય. (૪) કુરુ. (૫) રમ્ય. (૬) ભદ્રાશ્વ. (૭) ભરત. (૮) કિન્નર. (૯)
હરિવર્ષ માટે ખંડ કહેતાં નવ સમજવા. લક્ષિત નવ પ્રકારની છે. તેની વિગત:—

૧ ગુણ સાંભળવા. ૨ ગુણ કહેવા. ૩ સ્મરણ કરવું. ૪ પગ ચાંપવા. ૫ પૂજા કરવી.
૬ નમસ્કાર કરવો. ૭ દાસપણું કરવું. ૮ મિત્રતા કરવી. ૯ પોતાનો આત્મા અર્પણ
કરવો. માટે લક્ષિત કહેતાં નવ સમજવા.

૬ દિશાઓ દશ છે. ૪ દિશાઓ ૪ ઉપદિશાઓ—ખૂણા અને આકાશ તથા
પાતાળ માટે દિશા કહે ત્યાં દશની સંજ્ઞા સમજવી.

૭ રૂદ્ર કહેતાં શિવ ૧૧ છે.

૮ સૂર્ય બાર છે. ગુણભેદે કરીને પ્રત્યેક મહિનાના સૂર્યનું નામ જુદું છે.

પછી યૈક્ષ છે રત્ન યૌદે વિચારે. ૨૧

નિથી તે પછી સોળ શૃંગાર જાણો,
પછી અંકની તો ગતી વામ આણો;
મુંની ભૂમિ સમાદેશે જેમ માનો;
અદારે પુરાણો કલ્યાથી પિછાનો. ૨૨

દોહરા.

છે જે વિધિના છંદ તે, ભણવા જે મન ભેળ; ૨૩
વરણ મેળમાં વરણ ગણ, માત્રા માત્રા મેળ.
અતુર્થાંશ તે અરણ પદ, જતિ પદમાં વિશ્રામ;
મત્તા મત્ત કળા કળો, તે માત્રાનાં નામ. ૨૪

૧ યક્ષ શિવના આકર કુબેર ભંડારી વગેરે તેર છે માટે યક્ષ કહેવાથી ૧૩ સમ
૨ સમુદ્રમાંથી નીકળેલા રત્ન યૌદ છે તેની વિગત કે (૧) લક્ષ્મી. (૨) કૌ
ભમણ. (૩) પારિજાતક નામના ફૂલનું ઝાડ. (૪) એકે જાતનો દારૂ. (૫) ધન
તરી વૈદ. (૬) અંદમા. (૭) કામદેવ ગાય. (૮) ઈંદ્રનો ઘોડો. (૯) અમર
(૧૦) સૂર્યનો ઘોડો. (૧૧) અમૃત. (૧૨) સારંગ નામનું ધનુષ્ય. (૧૩) ૧
(૧૪) હુણાહુણ વિષ. માટે રત્ન કહેવાથી ૧૪ ની સંજ્ઞા સમજવી.

૩ તિથિ કહેતાં ૧૫ સમજવા.

૪ શૃંગાર સોળ પ્રકારના છે. તેની વિગત કે (૧) પીઠી ચાળીને નહાવું. (૨)
સાફ લૂગડા. (૩) પગે હાથે અળતો અથવા મેદી લગારે છે તે. (૪) ચોટલો ગં
વો (૫) અંદન કસ્તૂરી વિગેરેનું લેપન. (૬) ઘરેણા પહેરવાં. (૭) મુખવાસ. (૮)
સ્નેહ અથવા સારો રાગ ગાતાં આવડે. (૯) આખનું કાજળ. (૧૦) વાંકી ના
જેવું. (૧૧) મધુર લાપણ. (૧૨) મંદ હસવું. (૧૩) ચિત્તને વિષે અતુરાર્થ. (૧૪)
ચાલવાની છદ્દા. (૧૫) પતિવ્રતાપણ. (૧૬) ક્રીડા કરવી. એ રીતે સોળ શૃંગાર
રસિકપ્રિયામાં લખ્યા છે.

૫ અંકમ કરતાં વધારેની સંખ્યાને સમજવાની રીત એ છે કે સજ્જિત સખ્યા કા
તામાં આવી હોય તેને ડાબી તરફ ગણવી. જેમ, ' મુંનિ ' ' ભૂમિ ' હોય તો ૧૭ થ

૬ પુરાણ કરતાં ૧૮ કેમકે પુરાણ અદાર છે. તેની વિગત:--

૧ બ્રહ્મ પુરાણ. ૨ પર્વ પુરાણ. ૩ વિષ્ણુ પુરાણ. ૪ શિવ પુરાણ. ૫ લિંગ પુરાણ
૬ મદ્ધ પુરાણ. ૭ નારદીય પુરાણ. ૮ ભાગવત પુરાણ. ૯ અગ્નિ પુરાણ. ૧૦ ર
૧૧ ભવિષ્ય પુરાણ. ૧૨ કૃષ્ણવૈવર્ત પુરાણ. ૧૩ માર્કંડેય પુરાણ. ૧૪ વા
૧૫ વાગલ પુરાણ. ૧૬ મદ્ધ પુરાણ. ૧૭ દૂર્ગ પુરાણ. ૧૮ બ્રહ્માંડ પુરાણ
૭ મગા, મગ, કળા, તે ૭જ એ ગાત્ર માત્રાનાં નામ છે.

અમપદ આરે અમપદો, અર્ધ અર્ધ અમ તેહ ;	
વધે ઘટે તે વિપમપદ, ત્રણ છે છંદ તરેહ.	૨૫
વરણ મેળ તો વરણ ગણિ, રમતાં રહે ન વહેમ ;	
મન ધરિ માત્રા મેળમાં, તાળ ધરો કહુ તેમ.	૨૬
તાળેનિ કળ ને પાછલી, મળે ન તૂટે તાળ ;	
આવિ મળે જો આગલી, તાળ તુટે તતકાળ.	૨૭
તાળ લગારક તૂટતાં, ગણે ન ગુણિજન દોષ ;	
લાગે કવિતા લંગડી, તો શુણિ નહિ સંતોષ.	૨૮

પ્રકરણ ૨ જી.

માત્રામેળ છંદ.

૧. ગમક છંદ. માત્રા ૫. તાળ ૧.

કળખાણુ, પદજાણુ, તે ગમક, ૫૬ ગમક.	૧
ત્રીજીજ, કળકીજ, ત્યાં તાળ, મંભાળ.	૨
લઘુ અંત, ગુણવંત, ગજ છંદ, તજ કુંદ.	૩

ઉપદેશ વિષે

૪૮ રાગ, સુખધામ, દુખ જામ, સુખ થામ.	૪
શુભ વાત, શુણ ભ્રાત, ધર હામ, કર કામ.	૫
વિશ્રામ, આ હામ, નયિ અમળ, શિ મમળ.	૬
દિન ગમક, દુખ શિક, પડશેજ, વડશેજ.	૭
જિદ પાપ, કર આપ, કર ભક્તિ, શિ શક્તિ.	૮

૧ ગમપદ છંદમાં બે પદને છેડ પાન મળતા આવે, અને અર્ધ સમપદમાં એકદલ દોહડા વચરમાં અર્ધ લાગે અને અંતે બે છેડાં ગાર મળે, પણ મોરકામાં વચરેલ બે છેડાણે ગાર મળે. વિપમ પદમાં પણ અર્ધ સમની પહે ગાર મળે.

૨ જેટલામી માત્રા ઉપર તાળ કલ્પે તેમ તે માત્રા અને તે પછીની માત્રા મળીને શુદ્ધ થાય તો તાળ તરે નહિ. જેમકે પાંચમી માત્રા ઉપર તાળ કલ્પે તેમ તે પાંચમીની છઠ્ઠી મળીને શુદ્ધ થાય તો તાળ તરે નહિ, પણ પાંચમી માત્રાથી અગાઉની માત્રા અટલ પાંચમાને આવી મળીને શુદ્ધ થાય તો તાળ તરે.

ત્યાં મરિશ, શું કરિશ, ક્યમ તરિશ, દિલ ડરિશ.	૯
જઈ નરક, થઈ ગરક, વસિ રહિશ, ક્યાં કહિશ.	૧૦
કર આજ, શુભ કાજ, ઊગરિશ, ભવ તરિશ.	૧૧
હર ધાર, આ વાર, કહે સત્ય, દલપત.	૧૨

૨. વામછંદ. માત્રા ૬. તાળ ૨.

છકળ કરણ, ચરણ ચરણ, સરસ નામ, છંદ વામ.	૧૩
એક આર, ત્યાં ઉઆર, ત્યાંથિ તાળ, તું ન ટાળ.	૧૪
ત્રણ છ ઠાર, ગુર ન ધાર, એ વિઆર, ઉર ઉતાર.	૧૫
વળિ વિઆર, કર ગમાર, રંક રાય, કાળ ખાય.	૧૬
તું કુપાત્ર, કોણ માત્ર, ગર્વ છોડ, વિનય જોડ.	૧૭
ન કર ક્રોધ, તજ વિરોધ, અકળદેવ, એક સેવ.	૧૮
અવર જૂઠ, છોડ મૂઠ, સત્ય વાત, સમજ ભ્રાત.	૧૯

૩. કંતાછંદ. માત્રા ૭. તાળ ૨.

મુનિ કળવંત, ગુરલધુ અંત, કંતાછંદ, છે સુખકંદ.	૨૦
પૃથ્વી પાંચ, ત્યાં કળ વાંચ, ત્યાં ધર તાળ, ભણિ સંભાળ.	૨૧
શુણુરે મૂઠ, શિક્ષા ગૂઠ, દિલમાં દ્વેષ, લઈશ ન લેશ.	૨૨
સગા સમાન, સહિને માન, દયા અપાર, દિલમાં ધાર.	૨૩
વારંવાર, કર ઉપકાર, પરહર પાપ, થા શુધ આપ.	૨૪
દિલથી દેવ, તો તતખેવ, તજશે રીશ, શ્રીજગદીશ.	૨૫

૪. મધુભાર છંદ. માત્રા ૮. તાળ ૨.

કળ આઠ આણ, મધુભાર જાણ, ગુ લ અંત હોય, અંશય ન કોય.	૨૬
ત્રીજી છઠીજ, માત્રા રહીજ, ત્યાં તાળ દીજ, લધુ પંચમીજ.	૨૭
સંભળ મુજાણ, આગસ ન આણ, ઉદ્યમ વિશેષ, આદર હમેશ.	૨૮
ટળશેજ દુઃખ, મળશેજ સૂખ, જળશે ઉદ્યોગ, બળશે કુરોગ.	૨૯

૫. દીપકછંદ. માત્રા ૧૦. તાળ ૨.

દશ માત્રિકા દેખ, ગુ લ અંત ગણિ લેખ,	
દીપક નકી નામ, છે છંદ સુખ વામ.	૩૦

ત્રીજી અને આઠ, ત્યાં તાળનો ઠાઠ ;	
પણ પાંચમી માત્ર, તે લઘુ તણું પાત્ર.	૩૧
જો હિંદુનો દેશ, બહુ સર્વથી બેશ ;	
છે ભલભલા ભાગ, બળવતનો બાગ.	૩૨
ઉપમા ઘટે એહ, દિલ ન કર સંદેહ ;	
જળ સિંચિયે જોય, ફળ પૂલ બહુ હોય.	૩૩
પણ પદમણી કોય, બ્યંડળ વરી હોય ;	
પ્રસવે ન સંતાન, છે એજ અનુમાન.	૩૪
નિર ઉઘમી નાથ, પડિ પૃથ્વિ તે હાથ ;	
અતિ મેઘ અનુકૂળ, પણ ધૂળની ધૂળ.	૩૫

૬. આભીરછંદ. માત્રા ૧૧. તાળ ૩.

પદ માત્રા અગ્યાર, આભીર છંદ વિચાર ;	
છેવટ ગુ લ સંભાળ, ભૂશર ભકતી તાળ.	૩૬
ઉઘમ દિશે અનેક, અતિ ઉત્તમ તો એક ;	
જેતી મોને માય, પડિ પશુ જનને હાય.	૩૭
વિદ્યા વિના મદાય, નર શ્રમ નિષ્ફળ જાય ;	
રે, લાયો આ વાર, વિલાયતી હથિઆર.	૩૮
વાવો કરી વિચાર, પાકે જેમ અપાર ;	
જેથી જીવે ગામ, ક્યાં મૂરખનું કામ.	૩૯
વડી અકલની વાત, જેતી છે પ્રખ્યાત ;	
વાંચો પુસ્તક માંહિ, વળતી બોલો આંહિ.	૪૦

૭. તુરગછંદ. માત્રા ૧૨. તાળ ૩.

જીગ જીગ જીગ કળ ધરિયે, જગણ ન જતિમાં કરિયે ;	
પ્રતિ જતિ પ્રથમજ તાળે, તે વૃત તુરગ રૂપાળે.	૪૧
ઉઘમને આ ટાણે, જન મન સ્વારથ જાણે ;	
અધ છે અધિકું એમાં, તત્ત્વ કશું નથિ તેમાં.	૪૨
વાતો એવી વાળા, નર મેં બહુજ નિહાળ્યા ;	
અંતર અધિક ઉદાસી, કામ કરે ન તપાસી.	૪૩
જાણે પાપ કંઈંછું, પ્રભુનો ચોર કંઈંછું ;	
ભવમાં પેટજ ભરવા, કર લીધી કૃપિ કરવા.	૪૪

નહિતો તજિ આ આજા, માંડત કરમાં માજા ;
એવો વે'મ નકારો, ન થયો તેથિ સુધારો. ૪૫

૮. જળતરણુછંદ. માત્રા ૧૩. તાળ ૩.

તેર માત્રાનું પદ જંધ, જાણુજો જળતરણુ છંદ ; ૪૬
પાંચ પાંચેજ વિશ્રામ, ગુરુ લઘુ અંતને ઠામ.
એક ખટ રૂદ્ર ત્યાં તાળ, જતિયકી જગણુ તો ટાળ ;
છે ધણો મરમ તે છંદ, ઉચરતાં થાય આનંદ. ૪૭
એવું તો આદરો કામ, રીઝશે જે થકી રામ ;
અધિક ઉપજાવિયે અજ, જેથિ જીવે ધણા જન. ૪૮
થાન ઉપજાવિયે થોક, લાભ બહુ લે બધા લોક ;
કોટિ કલ્યાણનું કામ, ઉર વિષે સમજવું આમ. ૪૯
એકલો સ્વાર્થ નહિ એહ, તત્ત્વ છે ધર્મ પણ તેહ ;
આદરે જે ન ઉદ્યોગ, જાણુજો નરકના જોગ. ૫૦
પ્રોહ એણે કર્યું પાપ, શિર ધરે દેવનો શાપ ;
ઉદ્યમે થાય ઉપકાર, ઉદ્યમી જગત આધાર. ૫૧

૯. હાકળીછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

જુગ જુગ જુગ કળ ગુરુ અંતે, હાકળિછંદ કલ્પો સંતે ;
પ્રથમ પછી આરે આરે, તાળ ધરે, ન જગણુ ધારે. પર
નારી ગુણકા જ્યાં નાચે, રૂડા નર નહિ ત્યાં રાચે ;
એવિ સુભાથિ રહો અગગા, વિદૂત થઈ ન રહો વગગ્યા. પર
જૂથ મળે ત્યાં જે નરનાં, તે નર તેનિ બરાબરના ;
ગુણકામાં ગુણ દુષ્ટ રહે, તનનનતા ચૈ તાન લહે. ૫૪
થનગન થનગન નાચ કરે, ધીરજ ને ધન ધર્મ હરે ;
જો ભાવે ભગવાન ભજે, તો તે સોબત સુધ તજે. ૫૫

૧૦. ગજળછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૪.

લોક કળા જગણુ મત આર, ગુરુલઘુ અંત ગજળ વિચાર ;
ભૂશર આઠમી કળ બાર, તે પર તાળ તો નિરધાર. ૫૬
જે નર હોય અતુર સુખણુ, એ ન કરેજ આપ વખાણુ ;
આપ વખાણુ જો ઉચરાય, રજેહ વિનાશ શોભા જાય. ૫૭

જો વરસાદ વરશ્યો હોય, વાટજનાર કહેશે કોય ;
 સૂરજ ઊગશે આકાશ, કેમ રહેજ ગુમ પ્રકાશ. ૫૮
 વિશ્વ વિપેજ માચી વાત, પ્રગટ થતાં થશે પ્રખ્યાત ;
 જો મત આ બરાબર બાણુ, તો તજ આપ આપ વખાણુ. ૫૯

૧૧. ઉંધોરછંદ. માત્રા ૧૪. તાળ ૬.

માત્રા ચૌદનું પદમાન, ગુલ અંતે ઉંધોર પ્રમાન ;
 તાળે એક ત્રણ શર આઠ, દશ દ્વાદશ ઊપર પાણુ પાઠ. ૬૦

મનને શીખામણુ વિષે.

મન તું મૂર્ખ આળા મેલ, ખટપટ ખેલમાં શિદ ખેલ ;
 ધર તું ધરણિધરનું ધ્યાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૧
 ઘડવા મેલ અઘટિત ઘાટ, વિચર સૈદ્ધ માસી વાટ ;
 ગુણુ ગોવિંદના કર ગાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૨
 ભટક્યો ભવ વિપે બહુ ભાત, લંપટ ખાવિ તેં ધણિ લાત ;
 ફરિને ફરિશ નહિ તોફાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૩
 લાખો તેં કિંધા અભિલાખ, રહિ તુજ હાથમાં તો રાખ ;
 કહું તે કથન ધરને કાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૪
 મજ તું મૃષ્ટિપતિથી રજેહ, તજ તું તર્ક જુલમી જોહ ;
 ભજ તું ભાવથી ભગવાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૫
 અગણિત કર ભલે ઊપાય, ધાર્યું ધરણિધરનુ થાય ;
 ગુણિયલ થઈ સમજ શુભમાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૬
 વીત્યાં વર્ષલેખિ વિચાર, વિતતાં કાંઈ ન લાગી વાર ;
 અવસર આવશે અવમાન, મન તુ મારિ શિક્ષા માન. ૬૭
 ભ્રમણામાં ભમ્યો ભરપૂર, આશા અધિક આણી ઊર ;
 ન મર્યો અર્થ વ્યર્થ નિદાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૮
 કદિ તેં મેળવ્યું ધન કોડ, જીત્યો જગત શેઠનિ જોડ ;
 માર્યું અંતતો સમશાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૬૯
 લીધો લેશ તે નહિ લાભ, દુખના ઊગિયા શિર દાભ ;
 જો તુજને થયું બહુ જનન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૦
 હજિ તો બાજિ છે તુજ હાથ, સમજી શોધ મારો માથ ;

૧ મુશિંદાબાદમા છે.

૧૦, ૬૪૮—

સંગળ હાસ
 નામ નામ

ત્રીકમ સાથ જોડી તાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૧

મેલી માન મટ ઉનમત્ત, દીક્ષા દે બલી દલપત્ત ;

પ્રીત કર હરીરમ પાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૭૨

૧૨. જેઠ્ઠીછંદ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

પ્રતિપદ માત્રા પંદર ધરી, જુગતે છંદ કરો લેકરી ; ૨૧૧

તાળ પ્રથમ શ્રુતિ શ્રુતિયે ધરો, અંતે લઘુ ગુરુ અક્ષર કરો. ૭૩

૧૩. ચોપાઈ. માત્રા ૧૫. તાળ ૪.

લેકરીછંદ બરાબર જોય, અંતે ગુરુ લઘુ અક્ષર હોય ;

તે તો છંદ તણું આ ઠામ, ચતુર કહે ચોપાઈ નામ. ૭૪

૧૪. ચરણાકુળ છંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણ ચરણમાં માત્રા સોળે, તાળ ધરો ચોપાઈ તોલે ;

છે ગુરુ જે જો છેવટ ઠામે, છંદ નકી ચરણાકુળ નામે. ૭૫

૧૫. અલકછંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

ચરણાકુળ સમપદ પરિપૂરણ, છંદ અલક અિત દુખહર ચૂરણ ;

પ્રતિપદ અંતે જે લઘુ અક્ષર, નહિ સમજે જન જોહ નિરક્ષર. ૭૬

ચોપાઈ, લેકરિ ને ચરણાકુળ, અલકમહિત એ ચારેને મૂળ ;

વૃત્ત ચોપાઈ લખે આધારણ, તાળ બરાબર છે તે કારણ. ૭૭

જો અભિમાન ધરે અતિઅંતર, તે નર નિહિત થાય નિરંતર ;

વિનય મહિત ઉચ્ચે મુખવાયક, તે મનમાન લહે મુખદાયક. ૭૮

નમે ધડો પામે જળ નિર્મળ, જો ન નમે તો તે ન લહે જળ ;

એમ વિચાર અપાર કરો ઉર, મિત્ર રહો અભિમાન થકી દુર. ૭૯

૧૬. પદ્મરીછંદ. માત્રા ૧૬. તાળ ૪.

પ્રતિચરણ સોળ માત્રા પ્રમાણ, તે ચરણ અંત તો જગણ આણ ;

તણ ખટ અગ્યાર રત્નેજ તાળ, પદ્મરીછંદનો એજ દાળ. ૮૦

બજ બાવ ગણિ બગવાન નામ, સૌ થાય મદ્દ તો મદ્દન દામ ;

દિવ ગુરુ રાખિ જો થાય દામ, પ્રમુ દૂર છે ન છે મર્વ પામ. ૮૧

તું છવ મર્વને મિત્ર જાનુ, પરાણ પ્રદાનથી પ્રેમ આણ ;

ખિતરથિ તોડજે પૈરજાન, નજ દેપ કલેશકારી બનાવ. ૮૨

૧૭. પ્લવંગમછંદ. માત્રા ૨૧. તાળ ૫.

માત્રા પ્રતિપદ એક, અને વિશ આણિયે ;
 એકાદશ દશ ઉપર, જરૂર જતિ જાણિયે ;
 એક ઉપર પછી ચતુર, ચતુર પર તાળ છે ;
 આદિ ગુરૂ ગુરૂ અત, પ્લવંગમ ચાલ છે. ૮૩
 છત્રે થાતી છાંય, છડીધર છાજતા ;
 હાથી હોદામાંય, રસીક બિરાજતા ;
 આયુષ રિદ્ધિ અનેક, ભરેલી ભાગ્યમાં ;
 એ સૂતા દિન એક, ઉછળતી આગ્યમાં. ૮૪
 ભોગવતા ઉપભોગ, મહા સુખ માણતા ;
 જોતાં જોગ્ય અજોગ્ય, જરી નહિ જાણતા ;
 કીધા દામ કરોડ, ખજાને ખાણમાં ;
 સૂતા તાણી ઝોડ, મસીદ મશાણમાં. ૮૫
 ધંદ્રપુરી અનુસાર, નગરિયો નોખમાં ;
 કોટીધ્વજ સાહુકાર, ગરજતા ગોખમાં ;
 સુંદરિયો ગુણસાર, મહા ગુણ મરદમાં ;
 કો જાણે કઈકાર, ગઈ મળિ ગરદમાં. ૮૬
 માટે મારા મિત્ર, વિચારો વાતરે ;
 પાપી મટો પવિત્ર, ભલા થઈ ભ્રાતરે ;
 જીવનનું કૂળ જાણિ, ભજો ભગવાનરે ;
 અંતરપ્રીતી આણિ, ધરો નિત્ય ધ્યાનરે. ૮૭

૧૮. મહીદીપછંદ. માત્રા ૨૨. તાળ ૪.

બાવિશ કળ સકળ અંત, જીગલ દીર્ઘ દીલે ;
 જતિ નવેત્રિ જાણિ છંદ, મહીદીપ કીલે ;
 પ્રથમ ઉપર ખટ ખટપર, તાળ સરસ તેમાં ;
 શુણ્ણતાં પદ સરસ દિસે, જીક્ષિ સરસ જેમાં. ૮૮
 શ્યામ ચરણ સ્મરણ, મિત્ર સરસ રીત માચી ;
 તેવિના ત્રિલોક મધ્ય, કોડ વાત કાચી ;
 હસ્ત ચરણ કરણ નાક, તે કૃપાળ કીધું ;
 નેત્ર વદન દંત આપિ, જ્ઞાન દાન દીધું. ૮૯

ખાન પાન ચીજ ખૂજ, એજ આજ આપે ;
 ભૂખ તરશ હંડ તાપ, કષ્ટ સૂર્ય કાપે ;
 તે તને ઘડીક એક, એક યાદ આણે ;
 તું અભાગિ કુષ્ટ, ઈષ્ટદેવને ન જાણે. ૯૦
 જો વિચારિ જીવ જન્મ, પામિને શું પામ્યો ;
 ભક્તિની ન જુક્તિ જાણી, પાપ કાંપ જામ્યો ;
 છે હજી ઉપાય થાય, તો ધણુંજ મારું ;
 ને ઘડીક જાય ઓછું, થાય આયુ તારું. ૯૧

૧૯. હીરછંદ. આત્મા ૨૩. તાળ ૮.

ત્રેવિશ કળ, લાવિ મુકળ, મિત્ર પ્રજળ, પ્રેમથી ;
 આદિ ઉપર, ત્રણત્રણ પર, તાળ તું 'વર, નેમથી ;
 શાસ્ત્ર અંત, શાસ્ત્ર અંત, વિરતિવંત, તોય તે ;
 આદિ દીર્ઘ, અંત રગણ, હીરછંદ હોય તે. ૯૨
 વિશ્વપાળ, ધીવિશાળ, છો દયાળ, દેવરે ;
 શોક હારિ, સૌથિ સારિ, છે તમારી ટેવરે ;
 જ્ઞાન અર્ક, મધહરક, દુઃખનરક આણિનાં ;
 આપ અરણ, તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૩
 શુદ્ધ જ્ઞાનનો નિવાન, તું સમાન તુંજ છે ;
 ને ઉદેજ સૂર્ય એજ, તૂજ તેજ પુંજ છે ;
 હું અજ્ઞાણ શા પ્રમાણ, લઉં વખાણ વાણિનાં ;
 આપ અરણ તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૪
 જાણિ દાસ, તોડિ ત્રાસ, રાખ પામ રીઝિને ;
 માંજપ્રાત તો ન લાત, ખોલુ વાત ખીજિને ;
 થા મહાય કષ્ટ જાય, રંકરાય રાણિનાં ;
 આપ અરણ તાપ ઠરણ, પાપહરણ પ્રાણિનાં. ૯૫

૨૦. કાવ્યછંદ અથવા રોળાછંદ. આત્મા ૨૪. તાળ ૬.

અર્ધ અરણ અગિયાર, તથા પછિ તેર કળાનું ;
 પ્રથમ પછી પ્રતિયાર, કળાપર તાળ ભલાનું ;
 જગણ ન હોય જરૂર, તમામ તપાસો તાળો ;
 કાવ્યછંદ કરિગર, નિમિર આણુમજાણ ટાળો. ૯૬

જન્મ મરણ દુખહરણ, ચરણ ઓહરિનાં મેવો ;
એ પ્રભુ અભરાભરણ, તરણ તારણ છે તેવો ;
કટહરણ સુખકરણ, ધરણ ધરણી ધીમંતો ;
સુખનિધિ અગરણગરણ, વરણ ઉન્નયન ગુણવંતો. ૯૭

૨૧. હરિગીતછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૮.

કળ મકળ અઘાવીશમાં, ધર રંગણ છેવટ રીત છે ;
શણગાર રવિએ વિરનિતો, મનહરણ તે હરિગીત છે ;
ત્રીજી ઉપર પછિ ત્રણ અતુરપર, એમ આડે તાળ છે ;
તે તાળમાં જે જગણ તો, ન કહીશ છંદ રસાળ છે ; ૯૮
તજરે તુ કપટી કપટ ઝટ, વળિ લપટ થા શુભ લક્ષમાં ;
દિન આર પછી બેશિશ અપટ, જઈ પાપકેરા પક્ષમાં ;
નમિ હાથ જેડી નાથને, શુભ આયમાં મંચર સદા ;
અહ્લાંડ નાવે બાથમાં, કરવી ન તૃષ્ણા તે કદા ; ૯૯
શુણિ અવણ ધારી, શીખ મારી, લાભકારી લેખલે ;
તો અંત તારી મોક્ષબારી, દુઃખહારિ દેખલે ;
તજિ જૂઠુ જરી, પુરૂષ નારી, ચિત્ત વિચારી આલજે ;
ભય જન્ય ભારી થાય યારી, હાતકારી હાલજે. ૧૦૦

૨૨. ચોપાયાછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૭.

પ્રથમ અરધમાં મોળ કળા કરિ, ઉપર બારે આણો ;
તાળ પ્રથમ પછિ શ્રુતિ શ્રુતિ ઉપર, જે ચોપાયા જાણો ;
અંતે તો ગુરૂ અક્ષર આણી, ચરણ રચો શુભ આરે ;
ખે ચરણ પણ કોઈ બોલેછે, હશે શુણેલ હજારે. ૧૦૧
પાડોશણને આટો આપો, ધરનાં આટે ઘંટી ;
છોકરડાં તો છાશ પિયેને, બાવો માગે બંટી .
સ્વારયિયા છે એવા મગળા, જીવતણી નહિ જાણે ;
પર્વત જેવી પરત્વી પીડા, અંતરમાં નહિ આણે. ૧૦૨

૨૩. અરહટાછંદ. માત્રા ૨૮. તાળ ૭.

માત્રા દશ આડે, ધરજતિ પાડે, ઉપર કળા અગિયાર ;

૧ છેલ્લે ' રંગણ ' ને બદલે ત્રણ લઘુ આણી એક ગુરૂ કરે તોપણ ચાલે.

મરહટ્ટા નામે, કવિતા કામે, છંદ બનાવો માર ;
 છે ગુરુ લઘુ છેલો, એમજ મેલો, એલો લાવી ખાંત ;
 તજિ ખે ચરચારે, તાજજ ધારે, ત્યારે થાય નિરાંત. ૧૦૩
 ફૂવો કે ખડિયો, ભેને જડિયો, ભારે તેનાં ભાગ્ય ;
 તે વર્ષ સુગાળે, કે દુષકાળે, ભાળે નહિ દુર્ભાગ્ય ;
 કાગળ ફૂવેતર, ખાસું એતર, તેતર તીડ નખાય ;
 લેખણુ હજ હાકે, પૂરણ પાકે, થાકે ખાતાં ખાય. ૧૦૪

૨૪. રચિરાછંદ. માત્રા ૩૦. તાળ ૮.

ચરણ ચરણમાં ત્રીશે માત્રા, અંતે તો ગુરુ એક કરો ;
 આઠે આઠે પઢતાં પાઠે, વળિ થોડો વિશ્રામ ધરો ;
 એક ઉપર પછિ ચારે, ચારે, તાજ મરમ લાવો તેમાં ;
 રચિરા નામે છંદ રૂપાળો, અલ્પ નથી સંશય એમાં. ૧૦૫
 બાળાપણમાં, બૂઢાપણમાં, ડાપણમાં દંડેલ થયો ;
 પરઉપકારી કામ ન કીધું, જોતાં જોતાં જન્મ ગયો ;
 મજ્જનનો તે સંગ ન કીધો, રોઝ રખડતો રોજ રહ્યો ;
 અંધો થઈને ધંધે ધાયો, વેડ ઉપાડી ભાર વહ્યો. ૧૦૬

૨૫. સવૈયાછંદ. માત્રા ૩૧—૩૨. તાળ ૮.

મજ્જન કવિ જો કરો સવૈયા, હૈયામાં ધરિ હેત અનંત ;
 માત્રા એકત્રીશ ચરણમાં, સોળે તો વિશ્રામ વસંત ;
 બત્રીશા પણ બીજિ તરેના, રચિરા તુલ્યે તાજ રહંત ;
 એકત્રીશે અંતે ગુરુ લઘુ, બત્રીશામાં ખે ગુરુ અંત. ૧૦૭
 તેજ ભણ્યો નર તેજ ગણ્યો ભે, મદ્ગુણ શીખિ તજે નોકાન
 ભણતર ગણતર પાર ગયો પણ, જો ન થયો નર ભે મુણવાન ;
 મૂરખ ભેવો મૂરખ તે, મમજે ન કદી સુધરેલ સમાન ;
 પોપટ વેણુ વિચિત્ર પઢે પણ, દે નહિ માનવિ કન્યાદાન. ૧૦૮

સવૈયા બત્રીશાનું ઉદાહરણ.

જો સંસાર સુખે સુધરે તો, જોગિ બત્રી જાએ કુણ બાબૂ ;
 તિથે પિતા માતા તજિ કોણ, ચડે ગિરનાર મિથાચળ આબૂ ;
 જો મન શુદ્ધ પહો ન પહો પછિ, વેદપુરાણ કુરાન કિતાબૂ ;

પાણિ થકી જો શુદ્ધ થયું પટ, શામોટ ધસિયે લઈ માણ. ૧૦૯

૨૬. લીલાવતીછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

માત્રા બત્રીશે ચરણ ચરણમાં, અંતે તો ગુરૂ ખે આણો ;
લીલાવતિ નામે છંદ બનાવો, જતિ દશ આઠ ઉપર જાણો ;
ત્રિજિ કળપર તાળ પછી શ્રુતિ શ્રુતિપર, તેજ રિતે સ્વરગતિ તાણો ;
આ લોકવિષે પરલોક વિષે, પ્રભુપદ ભજિપૂરણ સુખ માણો. ૧૧૦
મિથ્યા અભિમાની માનવિને મન, માન વસે મૌથી મોટું ;
વિદ્વાનપણું ધણું જેમ વધે, અભિમાન જશે ખમતું ખોટું ;
દુરથી તો ડુંગર દીમે દિલમાં, છેકજ વાદળુ છે છોટું ;
પણ પામે જઈને જે જન જોશે, ચિત તેમાં રહેશે ચોટ્યું. ૧૧૧

૨૭. ત્રિભંગીછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

માત્રા દશ આણો, આઠ પ્રમાણો, વળિ વસુ જાણો રમ દીલે ;
અંતે ગુરૂ આપે, જગણ ન લાપે, બણતાં ભાવે ત્યમ કીલે ;
લીલાવતિ જેવા, તાળજ દેવા, ત્રિભંગી તેવા છંદ કરો ;
જતિપર અનુપ્રાસા, ધરિયે આસા, ચરમ તમાસા શોધિ ધરો. ૧૧૨

પ્રતિસ્તુતિ.

દોહરો.

જય જય અડગ જગતપતી, જય સુખનિધિ માક્ષાત ;
જય જય જન જનની જનક, જય જય પ્રભુ પ્રખ્યાત. ૧૧૩

ત્રિભંગીછંદ.

જય પ્રભુ પ્રખ્યાતા, પદ પંકાતા, સુશુણિ ગણતા, ગુણ ગાતા ;
તું ભગની ભ્રાતા, દિલ અવદાતા, શુભ શોભાતા, માક્ષાતા ;
જય વિદ્ય વિદ્યાતા, અલખ લખાતા, મુક્ત મનાતા, મુદ્દ ગાતા ;
જય જય જગ ત્રાતા, તું પિતૃમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૪
જય પૂર્ણ પ્રકાશી, વિદ્ય વિલાશી, અખિલ નિવામી, આકાશી ;
જય અચળ ઉભશી, વિપત વિનાશી, હત નિજ દાશી, છે આમી ;
રૂપિ મહમ્મ અઢપાશી, મિથ યોગશી, તત્ત્વ તપાશી, ચિત ગહાતા ;
જય જય જગત્રાતા, તું પિતૃમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૫

જય જય જ ગરવામી, મદગુણ ગામી, નિર્મળ નામી, નહિ ખામી ;
 જય અંતરજનમી, અચળ અકામી, શુભ વિશ્રામી, સુખધામી ;
 પ્રભુ તુજવદ પામી, થાય પ્રણામી, જે ન હરામી, જન થાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૬
 જય સર્વાધારા, સુખ કરનારા, પ્રીતમખ્યારા, પ્રભુ મારા ;
 સગળા ગુણ તારા, સૌથી સારા, અન્ય નહારા, ખુબ ખારા ;
 તુજ મતથી ન્યારા, જે નર દારા, ભયનો ભારા, ભરિ જતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૭
 તું સમર્થ તરવા, તારણ કરવા, અભરણ ભરવા, ભય હરવા ;
 દુષ્કર આદરવા, ધરણી ધરવા, ગુણ વાવરવા, ગુણ ગરવા ;
 અહું કીર્તિ ઉચરવા, ઠિક થઈ ઠરવા, યશ વિસ્તરવા, વિખ્યાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૮
 મન તુજને મળવા, તન દુખ ટળવા, અકળિત કળવા, રસ ગળવા ;
 અંતે અવિચળવા, પાપ પ્રજળવા, દહાડો વળવા, દુખ ટળવા ;
 શુભકૃત ફળ ફળવા, બંધન બળવા, હિત સાંભળવા, હે ભ્રાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૧૯
 રૂઢે મુજ રસિયા, વાસો વસિયા, ક્ષણું ન પસિયા, જ્યમ કશિયા ;
 હેતેથી હસિયા, ઠિક થઈ ઠસિયા, બોલે ફશિયા, બહુ જશિયા ;
 વળિ મરમ વિજસિયા, ધીમે ધશિયા, રતી ન અશિયા, રમ રાત
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૦
 જય જય અસુરાડી, કણ્ણાકાડી, બળિયા તારી, બળિહારી ;
 મૃષ્ટિ મંડારી, તે વિસ્તારી, તેજ ઉગારી તરનારી ;
 જેવી મતિ મારી, રતુતી ઉચ્ચારી, જે દીલ ધારી, જગધાતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૧
 રતુતિ કરિ તુજ નામે, કરણ કામે, હર ધરિ આ મે, આ હામે ;
 રહિ ધીરજ ધામે, જે જન પામે, ખુલે ન ભામે, ભય વામે ;
 શુભ હંદ રચા મે, દક્ષવતરામે, પછી કર્યા મે, પ્રમુગતા ;
 જય જય જગત્રાતા, તું પિતુમાતા, દે સુખશાતા, સુખદાતા. ૧૨૨

દોહરો.

સુખદાતા અગરગુગરણ, હરકત હરણ હરેક ;
 શુભ કરજે જન સર્વનું, અરજગુણી આ અંક.

૨૮. પદમાવતી છંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

દશ આઠે ખાસા, ધરિ અનુપ્રાસા, ઉપર કળા ચૌદે આવે ;
 પદમાવતી નામે, છંદ મુકામે, ગુણવૈતા કવિજન ગાવે ;
 ત્રીભંગિ પ્રમાણે, તાળ વખાણે, કોમળ પદ રચશે કવિતા ;
 ઉત્તળો જશ જામે, સગળે ઠામે, તે શોભે લેવો સવિતા. ૧૨૪
 જગમાં ઘણું જીવો, કુળનો દીવો, જે પ્રતિદિન ઉપકાર કરે ;
 મૌનું સુખ શોધે, માન પ્રાપ્તિ, દીન જનોનાં દરદ હરે ;
 તન ધનથી તેવો, ઉદમ લેવો, એવો તો અભ્યાસ રહે ;
 પ્રભુનો તે પ્યારો, મિત્ર અમારો, મારો મારો સર્વ કહે. ૧૨૫

૨૯. દુમિલાછંદ. માત્રા ૩૨. તાળ ૮.

બધિયે મળિ માત્રા બત્રિશ છે,
 પાણુ એક ગુરુ અંતે ધરિયે ;
 વિશ્રામ કરી કળ મોળકને,
 દુમિલા એવી વિધ આદરિયે ;
 દુમિલાગણુમેળ થકી મળતો,
 કળનો તે તુલ્ય ગણી કરિયે ;
 તજિ એ પછિ તાળ તમામ તમે,
 ગણિ આઠ ધરો શ્રુતિ આંતરિયે. ૧૨૬
 ચિત્ત ચોરિ અહિ બહુ અચળ થઈ,
 ધી ગોળ ઘડા પ્રોડે ધરમાં ;
 નિજ પેટ ભરે ચડીઠેક સુધી,
 જમવા જે કાંઈ મળે કરમાં ;
 કદિ માત પિતા સુત સુંદરિને,
 પૂછે ન સુખી દુખમાં ડરમાં ;
 જે આદમિ એ આચરણુ ધરે,
 તો પ્રેર કશો નર વાનરમાં. ૧૨૭

૩૦. ગૂલણુછંદ. માત્રા ૩૭. તાળ ૮.

કર કળા સર્વ તો માડત્રીએ મળી,

દશ દશે આડે વિશ્રામ આણી ;
 અંત ગુરુ એક તો અમળ કરી આણ્યો,
 મૂલણા છંદની જાત જાણી ;
 એક ઉપર પછી પાંચ પાંચે વળી,
 તાળ સંભાળિયે વિમળવાણી ;
 તાળમાં ત્રીજી માત્રા લઘુ લાવિયે,
 તે વિના તો થશે ધૂળવાણી. ૧૨૮
 અખિલ શ્રદ્ધાંડના ઈશ દિનનીશ તું,
 ઉર વિષે આ સ્તુતી ધર અમારી ;
 રિદ્ધિ ને શ્રિદ્ધિ વિકટોરિઆ રાણિને,
 અખુટ ભંડારથી આપ તારી ;
 સકળ સંસારમાં તેહના શત્રુના,
 જૈન્યને સઘ સંહારિ નાંખો ;
 પ્રાણિને પ્રાણદાતા કરતા જગ,
 રાણિ વિકટોરિઆ અમર રાખો. ૧૨૯

૩૧. મદનગ્રહાઈદ. માત્રા ૪૦. તાળ ૧૦.

કરિ સકળ કળા ગણિ, આલિશ ચરણે,
 દશ વસુ રત્ને વિરતિ કરો, ગુરુ અંત ધરો ;
 જીગતી કરિ કવિજન, જગણુ ન જતિયે,
 મદનગ્રહા મનરંજ ખરો, રમિ રૂદ્ધ હરો ;
 તજિ જે શ્રુતિ શ્રુતિ, પર તાળ ધરો,
 પ્રભુ વરણુવતાં દિલ કેમ ડરો, ભવ પુરત તરો ;
 વળિ ઉદ્યમના પણ, થઈ ઉપદેશક,
 કલેશ વિશેષ હમેશ હરો, ફિકરે ન કરો. ૧૩૦

લક્ષ્મીને ઠપકો.

ચિકરે રતનાકરની દિકરી,
 રિચરતાપણુ ડાપણુ દૂર ધરિ, કરતીજ ફરી ;
 વળિ પડિતને ગણિ શત્રુ અખંડિત,
 મૂર્ખ અખંડિત મિત્રફરી, તે હામ ફરી ;

નહિ હું ફરતી નહિ પંડિત પણ રિપુ,
મૂરખ મિત્ર કરી ન વરી, ખાંતેજ ખરી ;
પણ પંડિત તો પોશાય, પછી શુ ખાય ;
અપંડિત પેટ ભરી, તે દેખી ડરી. ૧૩૧

અર્હમપદ, તથા વિષમપદ છંદો.

૩૨. દોહરા. આખા છંદની માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પેહેલે ત્રીજે તેર કળ, અવર પદે અગિયાર ;
ભૂ ભૂતે ને ભંજિયે, તાળ નકી નિરધાર. ૧૩૨
કર લઘુ કળ અગિયારમી, જગણુ ન તાળ હરેક ;
તાળ પ્રથમિ કે બીજામાં, નિભે જગણુ કદિ એક. ૧૩૩
બુદ્ધિ પ્રબળ બળ અકળ તન, જળ કળ ભૂતળદત્ત ;
અપળ મુકળ એ અમળ નહિ, દળવાદળ દલપત્ત. ૧૩૪

૩૩. સોરઠા. માત્રા ૪૮. તાળ ૧૨.

પ્રથમ ત્રિજે અગિયાર, આર જિજે તો તેર કળ ;
પદ દોહરા પ્રકાર, આર ધાર તે સોરઠા. ૧૩૫
પરમ ધરમ પ્રતિપાળ, સુજન મુકર્મ મદા કરે ,
ભરમ તણ મંભાળ, ધર્મતણી મનમાં ધરે. ૧૩૬

૩૪. ગાથા, અથવા આર્યાછંદ. માત્રા ૫૭. તાળ ૧૬.

પ્રથમ ત્રિજે કળ બારે, જિજે અતુર્યે પુરાણુ તિથિ તુલ્યે ;
નવમી લઘુ બુજ યોયે, મળે ન ગાથા મદા મુલ્યે. ૧૩૭
પ્રથમ પછી અરચારે, ત્રણ અરણોમાં તાળ ધરો તેમાં ;
ભૂશર મુનિ દશ ગ્ત્વે, યોયે અરણુ જુઓ તેમાં. ૧૩૮
મોહન બાળમુકુંદા, નંદાત્મજ વજ્રવિહારી વજ્રચંદા ;
તું ટાળક ભવકુંદા, તુજગુણ ગણિ ગાગંધ છદા. ૧૩૯
હૃપહર દીનદયાળા, ધર્માળા પ્રભુ મદા મુકર્માળા ;
ગુણવાળા ગોપાળા, રમરણુ કરે તારે ચોભાળા. ૧૪૦
તું માતા તું ભ્રાતા, તું ધાતા તું તથા જગત્રાતા ;
તું સુખશાતા દાતા, પ્રણમું પ્રભુ પૂર્ણ પ્રખ્યાતા. ૧૪૧

હોશીનાં મન હરવા, અભિલાષા ધરિ મુકાવ્ય આદરવા ;
અભિમત પાર ઉતરવા, સંભાર સહાયતા કરવા. ૧૪૨

૩૫. ગીતિછંદ. માત્રા ૬૦.

ગાથા પૂર્વારંધ સમ, ઉત્તરારંધ પણ એજ મુજબ આણો ;
શુણિજન ગણુજે ગીતી, જરૂર તફાવત જરા નહીં જાણો. ૧૪૩

૩૬. ઉપગીતિછંદ. માત્રા ૫૪.

આર્યા ઉત્તરારંધ સમ, પૂર્વારંધ પ્રેમથી કરિયે,
એ કવિતા ઉપગીતી, અદ્ભુત શુકતીયિ આદરિયે. ૧૪૪

૩૭. ઉદગીતિ. માત્રા ૫૭.

ઉત્તરારંધ આર્યાનું, પૂર્વારંધ જે ગણો પ્રીતે ;
પૂર્વારંધ મુમપછિનું, તે ઉદગીતી રચો રસિક રીતે. ૧૪૫

૩૮. કુંડળિયાછંદ. માત્રા ૧૪૪.

કુંડળિયો કરતાં કરો, આદિ દોહરો એક ;
વળતી ઓથા ચરણુને, ઉલટાવો ધરિ ટેક ;
ઉલટાવો ધરી ટેક, છપચપાં ચાર ચરણુ સમ ;
ચરણુ રચો શુભ ચાર, છ પદ થાશે સુધગાં ત્યમ ;
પ્રથમ ચરણુનો પ્રથમ, શબ્દ છેવટ જે ભળિયો ;
છે તે રૂડો છંદ, કહે કવિજન કુંડળિયો. ૧૪૬
નહિ ડોલે જે નાગ તો, નહિ વંશીનો નાદ ;
જંગમ જન યિર થાય નહિ, શુણિ કવિતાનો સ્વાદ ;
શુણિ કવિતાનો સ્વાદ, મરદ માદા નહિ ડોલે ;
નહિ કવિતા તે ઠામ, જરાજર બકરો બોલે ;
કહે કવિ દલપતરામ, નામ ધિક ખોટું ખોલે ;
ધિક વંશીવાનાર, નાગ શુણિ જે નહિ ડોલે ; ૧૪૭
કંઠ હલાવે કોયળો, કણ ભરતાં જે કાળ ;
જન મનમાં જાણી લહે, પહોંચ્યા કણ પેટાળ ;
પહોંચ્યા કણ પેટાળ, કવિત તો ત્યારે કહિયે ;
ઓતા જનનાં શીશ, ડોલતાં દેખી લહિયે ;

કહે કવિ દલપતરામ, નામ કવિ કાવ્ય જનાવે ;
 હજાર ઓતા હોય, કોય નહિ કંઠ હલાવે. ૧૪૮
 સરસ કવીની કાવ્ય શુણિ, હરણિ હલાવે કોટ ;
 નરસ કવીની કાવ્યમાં, ઊંધ ચલાવે ઓટ ;
 ઊંધ ચલાવે ઓટ, કોટ જનની કપાવે ;
 જ્યેથી જગમાં લાજ, નરસ કવિની નહિ જાવે ;
 કહે કવિ દલપતરામ, નથી તે વાત નવીની ;
 નાવે નિદ્રા નામ, કાવ્ય શુણિ સરસ કવીની. ૧૪૯

૩૯. છપયછંદ. માત્રા ૧૫૨.

છપયછંદ કરનાર, પ્રથમનાં ચાર ચરણમાં ;
 કળા કરો અગિયાર, અને વળિ તેર ચરણમાં ;
 પંચમ પદ પણ તેર, આદિ કળ ઉભય વધારો ;
 તે ઉપર પણ તેર, છઠું પણ એમ સુધારો ;
 કળ પ્રથમ ઉપર અચ્ચારપર, તાળ ચારપદ આણુજો ;
 પછીમાં બે કળ ને બેવકું, હુલા પ્રથમપદ જાણુજો. ૧૫૦
 જય જય અશરણશરણ, કરણ જગ હરણ સકળ દુખ ;
 તું પ્રભુ અભરાભરણ, તરણ તારણ કારણ મુખ ;
 કરણ તું અજરામરણ, કરણ જન ઠામ ચરણ તુજ ;
 તુજ મુખમાં અમિ ઝરણ, વરણ ઉત્તવળ ભામે મુજ ;
 ગુણ અનિક તેજ તારું અકળ, સકળ કળા કારણ કરણ ;
 દે પંથ ગ્રંથ ગ્રંથન કરણ, જય જય જય ધરણી ધરણ. ૧૫૧

૮૦. ચંદ્રાવળાછંદ. માત્રા ૧૧૮.

ચરણાકુળનું ચરણ રચીને, હુલા ઉતર પદ દેખ ;
 બે ચરણો તો એમ જનાવી, પછી કુંડળિ પણ પેખ ;
 પછી કુંડળિ પણ પેખિ વિચારો, ચાર ચરણ ચરણાકુળ ધારો ;
 મન રચ ચંદ્રાવળા મચીને, ચરણાકુળનું ચરણ રચીને. ૧૫૨
 મોરઠ દેશતણે સીમાડે, વડું શેહેર વઢવાણ ;
 રાજ મિહણ રાજ કરેછે, મહિપતિ તે મકવાણ ;

મહિપતિ તે મકવાણા વંશી, ચંદ્રસિંહ સુત સૂરજ અંશી ;
 વામ કવીનો નાગરવાડે, સોરઠ દેશતણે સીમાડે. ૧૫૩
 ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે, તેને દક્ષિણંતીર ;
 જૈન ધરમના જ્યાં મહાજોગી, વિચર્યાં શ્રી મહાવીર ;
 વિચર્યાં શ્રી મહાવીર વખાણી, સતિ થઈ રાણકદેવડિ. રાણી ;
 જ્યાં જીકતી બહુ જોગવતી છે, ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે. ૧૫૪
 પાટણપુરથી પ્રથમ વસેલું, વલ્લભિપુરની વાર ;
 રાખેગાર જિરણુગઢરાજ, એનો ત્યાં અધિકાર ;
 એનો ત્યાં અધિકાર જિરાલે, રાડ કરી કીધું સિંધરાલે ;
 કિલ્લાવાળું તેણે કરેલું, પાટણપુરથી પ્રથમ વસેલું. ૧૫૫
 વળતી રાય કરણ વાઘેલે, પાટણને પૃથિવીશ ;
 હરપાળ મકવાણાને દીધાં, બહુ ગામો બખશીશ ;
 બહુ ગામો બખશીશજ આપી, પ્રથમ ગાદિ પાટડિયે થાપી ;
 ભલુ વઢવાણ દિધું તે ભોળે, વળતી રાયકરણ વાઘેલે. ૧૫૬
 માધાવાવ મનોહર મોટી, પુરમાં પશ્ચિમ પામ ;
 જન પરદેશી આવે જોવા, પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશ ;
 પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશપણે છે, ગણતીમાં જન જૂનિ ગણેછે ;
 છે વાવો બીજી પણ છોટી, માધાવાવ મનોહર મોટી. ૧૫૭
 કુળદીપક દુલ્લભજી કેરો, નારદ જેનું નામ ;
 કારભાર શોકાર કરેછે, ગુણિયલ કીધું ગામ ;
 ગુણિયલ કીધું ગામ સુધારી, વસ્તી વળી વિશેષ વધારી ;
 ઘાટ રચાવે સરસ ઘણેરો, કુળદીપક દુલ્લભજી કેરો. ૧૫૮
 સામવેદી બ્રાહ્મણ શ્રીમાળો, ઠીક વસે તે ઠામ ;
 જન્મથકી વસિયો નિજ જાતે, ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ ;
 ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ સુમારે, વર્ષ વીશ વળિ આઠ વધારે ;
 એટલિ જામર એ રથગ ગાળો, સામવેદિ બ્રાહ્મણ શ્રીમાળો. ૧૫૯

પ્રકરણ ૩ જી.

અક્ષરમેળ છંદો.

દોહરા.

દર પ્રબંધ પદ પ્રથમમાં, માપ બતાવવા કામ;
મ,ય,ર,સ,ત,જ,ભ,ન,લ, ગ, લખિશ, ગણ, લઘુ, ગુરુ, તે કામ. ૧
હરેક સ્વરમાં હોય પણ, એ દશમાંના દેખ ;
અવર વરણનો આંતરો, લખેલ સૂધી લેખ ; ૨
પ્રપું શકાર બકાર પણ, મમજે તે મ, લકાર ;
માપ ક્યન મતલબ મળે, એમ કરિશ ઉચ્ચાર.

૧. શ્રીછંદ. અક્ષર ૧. " ગ "

ગી, શ્રી, છે, તે.

૨. કામા અથવા સ્ત્રીછંદ. અ. ૨. " ગ ગ "

ગંગા, સંગા, કામા, નામા. ૪

૩. મંદરછંદ. અ. ૩. " ભ "

ભૂપર, પુંકર, મંદર, સુંદર. ૫

૪. મધુછંદ. અ. ૪. " ન ગ "

(પ્રભુ શું શું કરેછે.)

ન, ગ, ધરે, મંધુકરે, ભયહરે, મુખભરે. ૬

૫. વારછંદ. અ. ૪. " ર લ "

ગીજકાર, એકવાર, તું ઉચાર, તત્વસાર. ૭

૬. સમુદ્રીછંદ. અ. ૪. " ભ ગ "

ભાગ અંહી, જ્યાં સમુદ્રી, શત્રુ નકી, ત્યાંજ થકી. ૮

૭. હંસાછંદ. અ. ૫. " ભ ગ ગ "

ભેગ ગણાશે, તે પયપાશે, લે પય અંશા, હોય સુહંસા. ૯

૮. વિલાસછંદ. અ. ૫. " જ ગ ગ "

જુગે ગવાશે, વિનામ યાશે, બહી કવીતા, મદા મચીતા. ૧૦

૧. અક્ષરમેળ છ દોમા પહેલા ચરણમા તાળ બતાવવાને આત્રી । નિશાની મૂકીછે.
તેપ્રમાણે બીજા ચરણમા સમજવું.

૩૦. મલ્લિકાઈંદ. અં ૮. “ ૨ જ ગ લ ”

રોજ ગૂલખાસ દેખ, મલ્લિકાનિ માળ પેખ ;

બેશિને નિહાળ બાગ, લે સુગંધ પામી લાગ. ૩૨

૩૧. નગસ્વરધિણી, અથવા પ્રમાણિકાઈંદ. અં ૮. “ જ ૨ લ ગ ”

જરા લગાડિ ઇવડો, પ્રમાણિકાપણું ધડો ;

વધે વડાઈ વિશ્વમાં, ભલું થશે ભવિષ્યમાં. ૩૩.

૩૨. માણુવકાક્રીડિતઈંદ. અં ૮. “ ભ ત લ ગ ”

ગા સગિ સંકેત સજી, માણુવકાક્રીડ તજી ;

આતુરતા ચિત્ત ધરી, કોકિલનો કંક કરી. ૩૪

૩૩. અનુષ્ટુપ, શ્લોક. અં ૮.

પાંચમે' લઘુતાં તોળો', ગુરુ છઠો લખ્યો ગમે ;

ખીજે ચોથે પદે બોલો, શ્લોકમાં લઘુ સાતમે. ૩૫

૩૪. રત્નકરાઈંદ. અં ૮. “ મ સ સ ”

મેં, શી શી પ્રભુ ભક્તિ કરી, રૂડા રત્નકરા ઉચરી ;

ને ખીજુંજ બકાઈ જશે, તો તે શું પરિવૃષ્ટ થશે. ૩૬

૩૫. તોમરઈંદ. અં ૮. “ સ જ જ ”

સજિ જોડ શુધ સદાય, ગુણુ ઈશ તોમર ગાય ;

રસ ગીતથી કવિરાય, પળમાંજ પાવન થાય. ૩૭

૩૬. સારંગીઈંદ. અં ૮. “ ન ય સ ”

નૈય સહિતે' નિત્ય રહે', સહ જન સારંગિ કહે ;

ભણિભણિને ભક્તિ કરે, ભવજળ તે પુર્ત તરે. ૩૮

જિંબા અથવા લલિતલિલકાઈંદ. અં ૮. “ ન સ ય ”

ન સળગિ ગણો લડાઈ, કવિત ભણિ જિંબાઈ ;

અતુર કરીને ચડાઈ, ગમન કરશેજ ગાઈ. ૩૯

૩૯. મહાલક્ષ્મીછંદ. અં ૯. “૨ ૨ ૨”

ગોઈ લે તું ગુણો તોહરા, તુ મહાલક્ષ્મી કે ના હરા ;
૩૫ તારે ધણું રાજતું, આવી ક્યાંથી મતી આજ તું. ૪૧

૪૦. પવિત્રાછંદ. અં ૯. “ મ ભ મ ”

‘મોભી મોઆં કૃત કરતાં, પાળે પ્રેમે પવિતરતા ;
મોની મિતા મિત ધરતા, પોતે પીડા પણુ હરતા. ૪૨

૪૧. રૂપમાળાછંદ. અં ૯. “ મ મ મ ”

મામી ‘મેં દીઠી’ મિંધુબાળાં^૩, રંગે રાતી ને રૂપે માળા ;
શોભીતી છે મૌભાગ્યે મારી, પ્રીતીવંતી તે લાગે ખારી. ૪૩

૪૨. પાવકછંદ. અં ૧૦. “ ભ મ ભ ગ ”

ભીમ ભગાવે ભાલા લડતાં, પાવકમાં તે મેલે પડતાં ;
મંચળતા રાખીને ચડતાં, ત્રામ ન રાખે મામો નડતાં. ૪૪

૪૩. સંગતિકાછંદ. અં ૧૦. “ સ જ જ ગ ”

મનિ જંગ આપ હોમાં લડે, મહિ દૂર મંગતિકા પડે ;
લવલેશ ત્રામ નહીં લહે, કવિ એમ ભારતમાં કહે. ૪૫

૪૪. ચંપકમાળાછંદ. અં ૧૦. “ ભ મ સ ગ ”

ભીમ મગાં કીધી બળવાળા, ચૈ દુપદી તો ચંપકમાળા ;
મેયજણે શોભા બહુ લીધી, કીર્તિ બધે દેશાવર કીધી. ૪૬

૪૫. જિંદુછંદ. અં ૧૦. “ ભ ભ મ ગ ”

ગો સુમમે^૧ પ્રભુને^૨ તું ગીતે, જિંદુ જિન્ન ગુણ જાણી ચિત્તે ;
અક્ષર તો પ્રભુ છે હે હિંદુ, તે વિણ અન્ય ગુણો તે જિંદુ. ૪૭

૪૬. સંજુગ્તીછંદ. અં ૧૦. “ સ જ જ ગ ”

મજ જંગ ઇંચરનો^૧ જઈ^૨, શુભ ભક્તિ મંજુગતા થઈ ;
તજ પાપ તેમ ઉતાપને, જપ જુક્તિથી હરી જાપને. ૪૮

૪૭. દોષકછંદ. અં ૧૧. “ ભ ભ ભ ગ ગ ”

ગો શિશુ શોગ હઠાવિ હમે^૧ શે, દોષકછંદ દિલે સુખ દેશે ;
વેણુ વિશાળ મનોહર વાણી, લાયક લેખક હાય લખાણી. ૪૯

નિર્જલ ગામ નવાણુ ગળાવો, વાવ કુવા નદિતીર તળાવો ;
શોધિ જુના ફરિ સલ સુધારો, તે ધનના ધણિ ધર્મ તમારો. ૫૦

૪૮. ઇંદ્રવજ્રછંદ. અં ૧૧. “ ત ત જ ગ ગ ”

તું તેજ ગા ગોઈવિ શબ્દ તેવા, જો ઇંદ્રવજ્રવૃત શુદ્ધ જેવા ;
આનંદ એ છંદ આખંડ આપે, કંકાસ ને કલેશ હમેશ કાપે. ૫૧

૪૯. ઉપેંદ્રવજ્રછંદ. અં ૧૧. “ જ ત જ ગ ગ ”

જતે જુગે' ગાઈ જશો ગવાંશે, ઉપેંદ્રવજ્ર વૃતમાં લખાશે ;
મખાવતે જો કર કામ મારું, ટંગે નહીં તો કદિ નામ તારું. ૫૨
સ્વતંત્ર તો ઈશ્વર એક એ છે, જુગો જુગે આપ અજીત જો છે ;
જુઓ બિજા જીવ ગરીબ જેવા, તમે અમે તેમ તમામ તેવા. ૫૩

૫૦. ઉપજાતિછંદ. અં ૧૧.

જો ઇંદ્રવજ્ર પદ ક્યાંઈ જાણું, ઉપેંદ્રવજ્ર પદ મેળવાણું ;
લખાયછે તે ઉપજાતિ નામે, ઠોકાણું નક્કી નહિ કોઈ ઠામે. ૫૪

૫૧. અપજાછંદ. અં ૧૧. “ ત ભ જ લ ગ ”

તે ભાંજિ લાગવિજ હાંથ લઈ, કાં ખાધિ ખૂંજ અપજાજ થઈ ;
તે ઠામમાં ન ધરિ તે ઠરવા, પસ્તાવ છોડ પછિથી કરવા. ૫૫

૫૨. સુમુખીછંદ. અં ૧૧. “ ન જ જ લ ગ ”

નિંજ જળ ગંદુ ગણે' ન નદી', પણ સુમુખી ભરિ જાય કદી ;
નજર પડે ગુણ દોષ ગણે, ભટભટ તે પછી ગાળ ભણે. ૫૬

૫૩. ગ્રાહિછંદ. અં ૧૧. “ ત ત ત ગ ગ ”

ગોંરી ગયો લાગિ ગોદાવરીમાં, ગ્રાહી ધણું હેત હૈયે હરીમાં ;
લીધો નહીં લાભ રસ્તે લુટાઈ, નારી પછી ઘેર પાણીયિ નાહી. ૫૭

૫૪. અનુકૂળાછંદ. અં ૧૧. “ ભ ત ન ગ ગ ”

ભૂત ન ગંગાથિંજ કદિ ભાંગે, એ અનુકૂળા ઉલટિજ લાગે ;
જો નહિ માનો નજર તપાસો, ત્યાં ભ્રમણાનો ભરપુર વાસો. ૫૮

૫૫. સ્વાગતાછંદ. અં ૧૧. “ ર ન ભ ગ ગ ”

રૂ' ન ભાગિ ગંદનાથ જુઓછો, સ્વાગતા શિદ મમૃદ્ધિ ખુઓછો ;

ઈશ્વરે સુકરુણા કરિ આપી, કેમ વ્યર્થ ખરચોજ કદાપી. ૫૯

૫૬. શાલિની છંદ. અ. ૧૧. “ મ ત ત ગ ગ ”

મોતી તો ગગા વિપે' મેં ન દોડાં, શોભીતી છે શાલિની નીરમીડાં;
મિંદૂમાંથી રત્ન તો માંપડેછે, ખારે નીરે ગૂણુ જોતાં જડેછે. ૬૦

૫૭. રથોદ્ધતા છંદ. અ. ૧૧. “ ર ન ર લ ગ ”

રે' નરોલગિ' ધમે અશુદ્ધતાં, તો નરોનિ ધિક છે રથોદ્ધતા ;
શું કહું મરદ તુલ્ય તેહને, સ્ત્રી ગણે ગરદ તુલ્ય જેહને. ૬૧

૫૮. સેનિકા છંદ. અ. ૧૧. “ ર જ ર લ ગ ”

રોજ રોજ ગાઢગાઢ થાય જો, સેનિકા સિપાઈ નાશિ જાયજો ;
વાર વાર વસ્તિ વીખરાય તો, રથીર રાજ્ય કેમ ત્યાં થપાય તો. ૬૨

૫૯. લલિત છંદ. અ. ૧૧. “ ન ર ર લ ગ ”

નર રજી ગણે', ન્યાલ હું થયો, લલિત લક્ષણે, માનમાં ગયો ;
જન જગત્પતી, જો ન તે ભજે, ન સુખમપતી, સ્વર્ગની મજે. ૬૩
શિશુપર્ણુ પુરૂં, જોલમાં ખપ્યું, ન હરિનામ તે, જીભથી જાપ્યું ;
જર જાણજો, જોખને જશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૪
ન જગનાથને, ભાવથી ભજ્યા, થર કુકર્મના, તે ન તે તજ્યા ;
પ્રભુ તને પછી, લેખુ પૂજશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૫
ફિકર છોડિને, પ્રેલમાં કર્યો, દિલ વિપે નહીં, દોષથી ડર્યો ;
આણમિતું તને, મોત આવશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૬
મરવકાળ જો, જો સમશાનમાં, અપુટ એ બજે, ધાર ધ્યાનમાં ;
મરણુ તે તને, કેમ મૂકશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૭
જન જીવાનિયા, જો જણાયછે, નિમિષ માત્રમાં, નાશ થાયછે ;
તુજતણા ગયા, હેતુ એ હશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૮
અતુર એતિ તું, જો વિચાર રે, જગત સર્વ તો, છે જનાર રે ;
અમ્યગ કોણુ આ, વિશ્વમાં વસે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૬૯
દહન કે થયા, તૂજ દેખતાં, લખિ શકે નહીં, લેખું લેખતાં ;
તદપિ ચિત્ત તું, જો ન એતશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૦
કપટ દૂડનાં, કર્મ તે કર્યો, ધન રજી રજી, ધૂળમાં ધર્યો ;

કર વિચાર તે, કોણ કાઢશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૧

સ્વપન તુલ્ય આ, સર્વ લોક છે, હરધડી થતા, હર્ષ શોક છે ;

પલક એકમાં, નાશ પામશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૨

લલિતચંદ્રી, લાભ લેખિલે, દલપ્રતી ધરી, દૃષ્ટિ દેખિલે ;

પ્રભુ વિના તને, કોણ પાળશે, સમજ પ્રાણિયા, શી ગતી થશે. ૭૩

૬૦. મોદકુછંદ. અ. ૧૨. “ ભ ભ ભ ભ ”

ભાગિ શિલા જળ કાઢિ ભુમીપર, મોદક ખાઈપિયે પછિ *વીપર ;

આવિ એડે અકળામણ અંતર, કષ્ટ મટાડિ શકે નહિ મંતર. ૭૪

૬૧. દ્રુતવિલંબિતછંદ. અ. ૧૨. “ ન ભ ભ ૨ ”

નભ ભુ રાખિ રસીજ નિહાળિયે, દ્રુતવિલંબિત થૈ ચિત આલિયે ;

અકળ એશ્વરતા સ્તબ્ધ મૃષ્ટિમાં, દિન દિને પડશે નિજદૃષ્ટિમાં. ૭૫

૬૨. ચંદ્રવર્ત્તછંદ. અ. ૧૨. “ ૨ ન ભ સ ”

રોન ભાંસ વિભયાનક સંરખું, ચંદ્રવર્ત્ત નજરે નહિ નરખું ;

આડકુંડ કુક્રિયાં બહુ ઝરણાં, હાથિ વાઘ વર ને વળી હરણાં. ૭૬

૬૩. તોટકુછંદ. અ. ૧૨. “ સ ૪ ”

અશિ શાં શણગાર હવે' સજવાં, તુછ તોટક જાણિ બધા તજવા ;

ગુણવંત પતી પરદેશ ગયા, ચિરતા કરી ત્યાંજ નિવાસિ થયા. ૭૭

વિજયક્ષમામાંથી બાગનું વર્ણન.

બહુ શોભિત બાગ અથાગ બહુયો, ગિરજ પતિનો ગિરિરાજગણ્યો ;

ગુણબામ ગુણબ દિલે ગમતા, લટકી આહિતક્ષિ લવિંગ લતા. ૭૮

તર કેતકિ કેતુ કદંબનાથાં, વળિ અંપક અંદન વૃક્ષ ધાણાં ;

ગણિ કોણ શકે સુગળાં ગણનાં, બાણિ ભારતિ થાકિ રહે ભણનાં. ૭૯

કળિછે કદળિ વળિ જ્વમકળો, ગુણકારિ મિતાકળ રવાદ ગળ્યો ;

અનિ એર અખોડ અને અરણી, હરડે હિતકારી વિડા હરણી. ૮૦

અગાણીત અનામત અંજનર, જનરંજન જ્યાં બહુ જંજનર ;

તજનાં તર એળચિ દ્રાવ્યતણા, અનમોહન મંડપમાં ન માણા. ૮૧

કુક્રિયુંડ તહાં મહિ આડિ માણી, અતુમહચિ એકક એશ આણી ;

તકનિ તરકારિ તમામ તહી, વડ વીપળ વીપર પાર તહી. ૮૨

બિલિ આંબલિ બાવળ બોરડિયો, થિર થૈ ઠરિ કાંચકિ થોરડિયો ;
 અમ્મુરી અરમ્મિલિ ખીજડિયો, લળિ લીંબુડિને વળિલીંબડિયો. ૮૩
 અરડૂશિ અનૂપમ આવળ છે, શુભ શીશમ આગ શતાવળ છે ;
 નવ પક્ષવ થોક અશોક નકી, લખતાં નહિ લેખ્યાણ લેખિ શકી. ૮૪
 વળિ વાડિ વિષે શુભ વાયુ વહે, ગુણુ શીતળ મંદ મુગધ ગ્રહે ;
 ભમરા રમ્મ ભોગિ અનેક ભમે, ગુણુવંતતણા શુણિ મોર ગમે. ૮૫
 અકલાં ચિત મોર અકોર ધણા, સ્વર શુદ્ધ મનોહર મોરતણા ;
 શુક કોકિલ આતક સારમડાં, વિગરે નવરગ વિહંગ વડાં. ૮૬
 વળિ કુંડ સરોવર વાવ્ય કુવા, જુગતીથિ કરેલ પ્રકાર જુવા ;
 જળ નિર્મળ જ્યાં જમુનાં જળથી, નહિ નિત્ય પ્રવાહ ઘટે નળથી. ૮૭
 ભક્તિ ભાત દિસે જળ હોજ ભર્યા, કળદાર ભક્ષા જળ જંત્ર કર્યા ;
 નરનારિ જુવે નજરે નરણિ, હઠ લૈ ચિત ચોટિ રહે હરખી. ૮૮
 દિપતું વળિ દેવળ દેવતાણું, અતુરે નવરગ ઉતંગ અણ્યું ;
 કરિ કારિગરી દલપત્ત કહે, રઘુનાથ રહી ધડિ જોઈ રહે. ૮૯

૬૪. મોતીદામછંદ. અ. ૧૨. “ જ ૪ ”

જજો'જિ જહાં જગદીશ જપાય, રસો ગણિ મૌક્તિકદામ રચાય ;
 ઉમંગ વધે ઉરમાંહી આભંગ, અનૂપમ અંગ રહે અડિ રંગ. ૯૦
 ભજો ભવતારણુ શ્રીભગવાન, તજો નિજ અતરન્તું અભિમાન ;
 સજો સ્તજનાર તણા ગુણુ-ગાન, થજો સધળા સુધરેલ સમાન. ૯૧

૬૫. સ્તગ્વિણીછંદ. અ. ૧૨. “ ૨ ૪ ”

રે' રસા રાંખ્ય તુ ગર્વ શા કારણે, સ્તગ્વિણી મુંદરી છેક છેલો ગણે ;
 હોય જ્યારે હહો તૂજ હૈયાકને, મૂખમાં રાખવો તું ગમેછે મને. ૯૨

૬૬. ભુજંગીછંદ. અ. ૧૨. “ ચ ૪ ”

લતાં તો ગરી ગૈ વડો વાડ વાસે,
 ભુજંગી વડા રાફડા ત્યાંજ ભાસે ;
 અરે પુખ્તએ આપણે હાથ આપે,
 લગારે ભુજો લોભ તું કેમ લાવે.

સુધારા વિષે.

લખું વીનતી વાંચિને દેશી લોકો,
જતી રિક્ષિને દૂર રસ્તેથી રોકો;
અરે બોલનો તોલ માની અમારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૪

અડી આર પાસે બધી રિક્ષિ આલી,
ખજના ખુટીને થયા ખૂબ ખાલી;
વિમાશો હવે વાત વેગે વિચારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૫

છુટા છેક ચૈને તમે વેમ છાંડો,
મહા હીંમતી થૈ હવે પાય માંડો;
અરે આપણી સંતતીને ડિગારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૬

થશે કષ્ટ જો વેમ મધ્યે કુટાશો,
ભર્યા લોકના થોક મધ્યે લુટાશો;
નહીં આવશે દુઃખનો એક આરો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૭

પ્રજા જો તમારી સુધારો ન પામી,
ગરીબીથી જીવે કરીને ગુલામી;
અનેરીકનોની દશા ઊરધારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૮

જવું ચીન વીંચાયતે લાભ જાણી,
નહીંતો થશે ધારણા ધૂળધાણી;
ન રાખો હવે હૃદય જૂઠો નકારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯૯

મળે મિત્રતા મળજનો મર્વ માથે,
મટે આપના આવતી આપ માથે;
અરે અંતરે વાત આતો ઉતારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૦
ખશીજાય જો મરચ પાણી અપૂરે,

નહીં તડકડે ત્યાંતણી એર તૂટે ;
 નહીં તો પછી કજનો ક્યાં કિનારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૧
 દશા દૂર દેશોતણી તો તપાસો,
 તહાં વીચરીને વસી રાતવાસો ;
 સુરીને ગિઓ જૈ રૂડા રોજગારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૨
 વસી સૂખમાં લોક લે ખૂન લાવો,
 તમે ચોંપથી આજ તેવા અધાવો ;
 વડા દુઃખના આજ વેગે વિદારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૩
 છુટે દુઃખ છે જો ઉપાયો છતાતો ,
 સુખી સૌ વસો શીદ દુઃખી થતાતો ;
 નિયત નેડે તે પ્રજંધો નિવારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૪
 અરે સજ્જનો સાંભળો શુદ્ધ આમેં,
 રચ્યા છે રૂડા હંદ દલપત્તરામે ;
 શુણી રાખજો મિત વીચાર મારો,
 કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦૫

૬૭. કુસુમ વિચિત્રાછંદ. અ. ૧૨. “ ન ય ન ય ”

નેપન યથાં એ 'કમળ ઉઘાંડી, કુસુમ વિચિત્રા નિરખવિ વાડી ;
 ભમરભલા જ્યાં અધિક ભમેછે, ગુણિજનને તે રક્ષ્ય ગમેછે. ૧૦૬

૬૮. તામરછંદ. અ. ૧૨. “ ન જ જ ય ”

નિર્જ જય કોણ કદા' ન વિકાસે, જયગત તામર—નેન જણાશે ;
 જય મળવા કરિ જુદું મરેછે, જય મળવા શુભ કર્મ કરેછે. ૧૦૭

૬૯. પ્રિયંવદાછંદ. અ. ૧૨. “ ન ભ જ ર ”

ન ભજરે' પ્રભુજી 'કેમ' તું કદા, પરમ મિત્ર પ્રભુ છે પ્રિયંવદા ;
 અરસ શાંતિ પ્રભુથી પમાયછે, પ્રભુ વિના દુઃખ ખરાં બમાયછે. ૧૦૮

૭૦. મમિતાક્ષરાછંદ. અં ૧૨. “ સ જ સ સ ”

મન્નિ શીશૂલ જહુ જેશ જણી, પ્રમિતાક્ષરાયિ ગુણુ ગાય ગણી ;
વનિતા વિલોકિ ગત વાસરમાં, કરતી કન્નોલ કમળાકરમાં. ૧૦૯

૭૧. શૈલછંદ. અં ૧૨. “ ય ય ય જ ”

લતે' તૂત ગો લાખ તે'થી શું થાય,
નહી શૈલ માંથી શિલા નાશિ જાય ;
મહા મચ્છને સિંધુમાં સૂખ સાત,
મને તો ગમી તેમ આ ગૂજરાત. ૧૧૦

૭૨. તરલનયનછંદ. અં ૧૨. “ ન ડ ”

નૈન નળ નંજ કહિ રેવુવર, કહિ તુજ તરલ—નયન કર ;
મજ કશિ વિધિ શુભ અવસર, કટક મકળ નિધિ તટપર. ૧૧૧

૭૩. દલછંદ. અં ૧૨. “ ભ જ સ ય ”

ગાન શુભ ગાય પણ થાય ગદો,
ખૂબ દલખાંત ધરિ ખાય ખંદો ;
મૂર્ખ મનમાં અવિક માન માગે,
લોભ અણુયોભ નહિ ક્ષોભ લાગે. ૧૧૨

૭૪. વંશસ્થછંદ. અં ૧૨. “ જ ત જ ર ”

જતાં જરા વાર કંશી ન જાણુજે,
પવિત્ર વંશસ્થ પુરા પ્રમાણુ જો ;
અરે અન્નણ્યું મરવાનું આવશે,
તમામ તેનું ધન તે તજવશે. ૧૧૩

૭૫. વૈશ્વદેવીછંદ. અં ૧૨. “ મ મ ય ય ”

મામાયે' યજે', કૃણુજે' યાદ કીર્ત્તિ,
તેડાઆ વિપ્રો, વૈશ્વદેવી પ્રસિદ્ધા ;
મદ્ધોને આગ્રા, આપિ એવી વળી જો,
જો આપે જજો, કૃણુનો જીવ લીજો. ૧૧૪

૭૬. ઈંદ્રવંશાછંદ. અં ૧૨. “ ત ત જ ર ”

તે' તો જરા ધીરજથી તપામરે', એ ઈંદ્રવંશ ન થવું દિદામરે ;

હેને કરી અર્જુનને કહે હરી, મંથામ માધો ધનુ બાણને ધરી. ૧૧૫

૭૭. તારકછંદ. અ. ૧૩. “ સ ઠ ગ ”

શિશુશીશ ગંધાજનની' રિશ જામે,
નહિ તારક દેવતાણા પદ પામે ;
અબજા તણિ ધાત કરે અતિ કોપે,
પછિ તે નરને ધરશે હરિ તોપે. ૧૧૬

૭૮. કલહંસછંદ. અ. ૧૩. “ સ જ સ સ ગ ”

મજશે' મગાધિ શુભ રનેહ રહીને,
કલહંસ કંઠ કરિ વાણિ કહીને ;
મુખ માજ આજ ધરિ લાજ વધારે,
શુભ કાજ તેજ જન મર્વ સુધારે. ૧૧૭

૭૯. મતમયૂર અથવા માયાછંદ. અ. ૧૩ “ મ ત ય સ ગ ”

મે' તેયો' મંગે, વંશિ માર' મુખ માણ્યું,
માયા જોડીને, જનમ્યાનું કળ બાણ્યું ;
તે તો મર્વેના, ગુરુજી મંથય તોડે,
જે છે તે જેવા, સુવમે તે જન જોડે. ૧૧૮

૮૦. પ્રભાવતીછંદ. અ. ૧૩. “ ત ભ સ જ ગ ”

તું ભામિ જે, ગુણ ગણના શિખાવતી',
રોહિ મદા, મુજ પણ તું પ્રભાવતી ;
તારોજ છું, જન ભગવંતિ ભારતી ;
દેવી રખે, દિલ મુજને વિમારતી. ૧૧૯

૮૧. કંદુકછંદ. અ. ૧૩. “ ય ઠ લ ”

લતા તાત તે' બાગવાને બગાડીજ ;
રમી કંદુકે રોજ ખામી લગાડીજ,
હવે નાગવહ્ની હશે મારિ તે કેમ,
અરે આપણો બાગ શું સૂઝરે એમ. ૧૨૦

૮૨. વસંતતિલકાછંદ. અ. ૧૪. “ ત ભ જ જ ગ ગ ”

તું જોજ જેગ ગણતાં, પુછ ભૂપ ભામે ,

વેશ્યા વસંતતિલકા, કદિ કીર્તિ ગાશે ;
 હૈયે પ્રજા હિત કર્મો, ન વશ્યો સુધારો,
 શી કીર્તિ તારિ કથશે, કવિ કોઈ મારો. ૧૨૧

૮૩. લીલાછંદ. અ. ૧૪. “ ત ભ ય જ ગ ગ ”

તે' ભૂલ તોરિ લહિ નિશ્ચે થયો વિનાશ,
 જેની કૃપાથી કરિ, પામ્યો લિલા વિલાસ ;
 તેનો કદાપિ નહિ, કીધોજ તે તપાસ,
 દંભી દિઠોજ દિલ, દીકો ન દેવદાસ. ૧૨૨

૮૪. પડધમીછંદ. અ. ૧૪. “ ન ભ જ ર ગ ગ ”

ન ભજરે', ગગડતાં, પથરને' બંદા,
 પ્રગટતાં, પ્રથમથી, પડધમીછંદા ;
 ધરમના, કરમના, મરમ જ્યાં ધારા,
 અમર ત્યાં, અવરમાં, ભ્રમણના ભારા. ૧૨૩

૮૫. આમરછંદ. અ. ૧૫. “ ર જ ર જ ર ”

રોજ રોજ રોજિને' રમોજ રંગ રંગમાં',
 આમરો અલાવિ અત્ત મોહિ મોરઅંગમાં ;
 બાગમાં બિરાજિ આજિ અંગરાગ અંગમાં,
 કેદિ જેમ કોટડી વિષે વશ્યો કુંદંગમાં. ૧૨૪

૮૬. નિશિપાળછંદ. અ. ૧૫. “ ભ જ સ ન ર ”

ભોજ મુનિ રિંદિ કદિ કાળ નહિ રોખતો,
 ઓકી નિશિપાળતણિ રાખિ મુખ આપતો ;
 જેર નહિ જ્યાં સકળ ચોરતણુ આલતું,
 દુષ્ટ દિલ આલ મહિપાળ બળ આલતું. ૧૨૫

૮૭. માલિનીછંદ. અ. ૧૫. “ ન ન મ ય ય ”

નંગસુત ગુરૂગાથા, સોભળી શોક પામે',
 અધિક દિનથિ આણ્યાં, માલિની અંગ મામે ;
 રજનિ દિવસ રાખ્યાં, પ્રીતથી પંડપામે,
 નાનૂપ નિજનારી, લે વને જય વામે. ૧૨૬

૮૮. માળા અથવા મૃણિછંદ. અ० ૧૫. “ ન ૪ સ ”

નંજ નજ નંજ સુખ તંજિ વહુ નંજની,
મૃણિ ધરિ જપિ પજ વિપજ મકજની ;
ગતિ કરિ અતિ ફરિ ફરિ વન થનમાં,
ગતિ અતિ વિકજ મનન પતિ મનમાં. ૧૨૭

૮૯. સારંગીછંદ. અ० ૧૫. “ મ પ ”

મોમી માંમો મોટો લોટો, મોટું પાણી માંગેછે,
મારંગી લેને શું ખેડાં, ભૂખ્યાં હાડો ભાંગેછે ;
રાંધો શીંધો રૂડી રીતે, પ્રીતે પાણી લાવોને,
ભાવે જો માહેલી ભેગાં, વેગે વેગાં આવોને. ૧૨૮

૯૦. નલિની અથવા ભ્રમરાવળીછંદ. અ० ૧૫. “ સ પ ”

શિશુ લે' જળ ભાંગ વિલોકિ પ્રભાત મમે',
રમ ભોગિ ભલી ભ્રમરાવળિ કેવી ભમે ;
મન રંજન કંજ પ્રકુલિત કોમળ છે,
જમુના જળથી પણ નિર્મળ તે જળ છે. ૧૨૯

૯૧. હંસછંદ. અ० ૧૫. “ સ જ જ ભ ૨ ”

મજ હાલ રાવણ શંત્રુગી' રટનાં મદાં,
સ્વર હમથી પણ શુદ્ધ તો કહીશું તદા ;
બકનાર થૈ બકવા કરી નહિ બોલતે,
તજિ તૂત તું ખરું તત્ત્વ તે પણ તોલતે. ૧૩૦

૯૨. ચંચળાછંદ. અ० ૧૬. “ ૨ જ ૨ જ ૨ લ ”

રે' જરાં જરાં લખાવ 'તેટલુંજ તું લખોશ ;
ચંચળા થશેજ ચિત્તવૃત્તિ મધ તું શિખીશ ;
ઐટલો અભ્યાસ આજથી અધિક આદરીશ,
કેટલાક કાળમાં વિશાળ કામ તું કરીશ. ૧૩૧

૯૩. વિશેષ અથવા નીલછંદ. અ० ૧૬. “ ભ પ ગ ”

ભાભિ ભભે' ભગવાન, મુખે' ભણતાંજ ભભે',
વાદ વિશેષ વિચારિ, તમે તતકાળ તજે ;

વેદ પુરાણ કુરાન, ભલી વિધિયે ભણવાં,
જે ન ભજે ભગવાન, ભણ્યાં ન ભણ્યાં ગણવાં. ૧૩૨

૯૪. નારાયણંદ. અ. ૧૬. “ જ ર જ ર જ ગ ”

જરાં જરાં જગાધિનાય ભક્તિ યુક્તિ જાણિને,
નારાયણંદથી કરો નરો વિશુદ્ધ વાણિને ;
કર્મથી આમ ઠામ ઠામ એજ કામ આવશે,
મટાડિને મહાકલેશ મારથી મુકાવશે. ૧૩૩

૯૫. રૂપમાળીંદ. અ. ૧૭. “ ર સ જ જ ભ ગ લ ”

શેષ જે જિભ ગાળથી' બકવાં કેયે' બહુ થાય,
રાણિ જે શુભ રૂપમાળ સિતે ન ભૂપતિ આવ ;
બોલવો મુખ બોલ તે કરિ તોલવંત વિચાર,
કાઢવો નહિ આકરો આણુબુદ્ધિ એક ઉચાર. ૧૩૪

૯૬. શિખરિણીંદ. અ. ૧૭. “ ય મ ન સ ભ લ ગ ”

યમો'નાં સંભાળી', ગણ અગણિતો' દોષપિ ડરો',
દિસે રસ્તો સેલો, ભવશિખરિણી અંત અધરો ;
ભુલાશો લોભાશો, લગભગ લુટાશો શિમસુધી,
ઉમંગેથી અગે, મજાવિ સતસંગે મદબુધિ. ૧૩૫

મભુસ્તુતિ.

પિતા માતા તો તું, જરૂર વળિ ત્રાતા જગતનો,
મદા શાતા દાતા, ભગનિ જન ભ્રાતા ભગતનો ;
પુરાણે પ્રખ્યાતા, પ્રભુજી કહણા કોટિ કરજે,
મહારાજ માઈ, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૬

નથી હુંમાં નીતી, નથિ પરમપ્રીતી પ્રભુપદે,
નથી રૂડી રીતી, નથિ અધિક ભીતી ધરિ રૂદે ;
તથાપી તું તાઈ, બિરદ મનમાં શુદ્ધ ધરજે,
મહારાજ માઈ, દલપત કહે દુઃખ હરજે. ૧૩૭

૯૭. મંદાક્રાંતાંદ. અ. ૧૭. “ મ ભ ન ત ત ગ ગ ”

ગાંમે નાંશી, ગંધું યવનથી, હાંમને' દામ મેંડી',

મંદાક્રાંતા, વણિક વનિતા, તેથી ચૈ ત્રાસ ઘેલી ;
 બારે બેઠી, બહુજ બકતી, છેક છે માથુ છૂટું,
 ઘેલી કેરૂં, ગરિબ ધર છે, લેખિ એવું ન લક્ષ્યું. ૧૩૮

૯૮. પૃથ્વીછંદ. અ. ૧૭. “ જ સ જ સ ય લ ગ ”
 લગી ' નર નરો, રહે ' ધર ભર્યાં, દિવાં રાત્રિમાં,
 નહી હરઘડી, વધે ધરવિષે, પ્રભ પૃથ્વીમાં ;
 વિના નર કદિ, સ્ત્રિયો અવનિમાં, વસે જોડલી,
 પ્રભ પણ નહીં, વધે નરવિના, જુઓ એટલી. ૧૩૯

૯૯. હરિણીછંદ. અ. ૧૭. “ ન સ મ ર સ લ ગ ”
 નં સમરંસ લાગે, જોરને' સુધારંસ ન્યાં હશે,
 નયન હરિણીનાં, ધૂડનાં બરાબર ક્યાં થશે ;
 મુરખ જનના ને, જ્ઞાનિના વિચાર ન મેળવો,
 કનકરજ સાથે, ધૂળનો ન ભેગજ ભેગવો. ૧૪૦

૧૦૦. ચર્યરીછંદ અથવા વિભુધમિયા. અ. ૧૮.

“ ર સ જ જ ભ ર ”

રીઝ જો જિભ રોખશે, જન ભાખશે' ન સુખે ભલું,
 ચર્યરી ચિતમાં થશે, વળિ કષ્ટ કારણ કેટલું ;
 કલેશથી લવલેશ જો, કદિ ક્રોધ અંતરે ઉપજે,
 નેણમાં વળિ વેણમાં, પણ શાંતિ મળજ ન તો મળે. ૧૪૧

૧૦૧. ચંદ્રક્રીડાછંદ. અ. ૧૮ “ ચ ૬ ”
 લતે' તાત તું તો ગૌગો' છેક છે ' છોકરાંથીજ છોડો,
 જુએ ચંદ્રક્રીડા મુછાળો થઈ માનની આપ મોટો ;
 હમે ને ખમે ને ધશે ધાઇને શું શશીર્ણિજ સાચો,
 તજી અર્થ ઉદ્યોગનો જોગ શું કાળ કાઢે નકામો. ૧૪૨

૧૦૨. જૂલણાછંદ. અ. ૧૯ “ સ જ જ ભ ર સ ”
 મજ જાંભરે' મહુણી' મદા, શુભ વાંચ્ય માંહિ મિઠાંશ,
 જુલતુંજ બાળક જૂલણાતણું, હર્ષિ હોય હુલામ ;
 નર નારિ ધારિ વિચારિને, વળિ મારિ મારિ કહેજ,
 શુણિ રંકને વળિ રાય તે, દિલ રાજિ રાજિ રહેજ. ૧૪૩.

૧૦૩. શાદૂલવિક્રીડિતછંદ. અમં ૧૯. “ મ સ જ સ ત ત ગ ”
 મોસી જે સુત તે' ગણી' ન મુંજની, કોયા કશી' પીડિતે' ;
 તેથી હું સ્તુતિ તારિ સારિ સંજુછું, શાદૂલવિક્રીડિતે ;
 માતા મોઠી અમાન દાન સુખ દે, પાળ્યો ગણી પ્રાણુ જે ;
 જીવું ત્યાંસુધિ જે ન જાણુ જશતો, પાપી પુરો જાણુજે. ૧૪૪

ગાયકવાડ મહારાજને આશીર્વાદ.

કલ્યાણી કમળાક્ષિ દેવિ કમળા, કલ્યાણુ તે તો કરે ;
 ભંડારી ભવદેવનો ભવનમાં, ભંડાર ભારે ભરે ;
 સિદ્ધી પ્રુદ્ધિ અમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખ સૌ, સોપે મદદ શ્યામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૫
 પ્રીતિ પ્રૌઢ પ્રતાપ પૂર્ણ પ્રભુતા, પામો પ્રજ્વળતા પતી ;
 મોટા મત્ત ગજેદ્ર રત્ન સરિખા, દેવેદ્ર તે દે અતી ;
 ધારી ધૈર્ય ધનુર્ધરાદિ વિચિના, ધી મંત છો ધામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૬
 વિદ્યા વાદ વિનોદ વાણિ વિમળા, જિજ્ઞાસુ વાસો વસે ;
 આપે પ્રજા અભીષ્ટ કષ્ટ હરિને, અંપુષ્ટિ તુષ્ટી થશે ;
 મંત્રી મિત્ર પવિત્ર પાત્ર મતિના, કલ્યાણ કરે કામજી ;
 ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રૂડા રામજી. ૧૪૭

૧૦૪. શંભુછંદ. અમં ૧૯. “ સ ત ય ભ મ મ ગ ”

અતિયે ભૂમી મુંગરે મેલી, કરે જેડીને વેવા રવાંમી ;
 અતિથી શંભૂ હસિને જોલ્યા, પછિ તે પ્રીતી પૂરી પામી ;
 જિવતો કીર્તી મુતને ત્યારે, શુભ માયું હાથીનું મેલી ;
 ઉરમાં આનંદ અતી આવ્યો, શિવ ખાંજે જે ખાંતે ખેલી. ૧૪૮

૧૦૫. ગીતક અથવા મુનિશેખરછંદ. અમં ૨૦.

“ સ જ જ ભ ર સ લ ગ ”

અન્નિ જે ભરી' અગગાંવ બંદુક, તોડિ તોડ નિશાન તું ;
 શુભ એ કળા મુનિશેખરે, શિખવેલિ તેજ અમાન તું ;
 કરિ ક્ષત્રિ ધર્મનું કર્મ તે, પરમાર્થ પૂરણુ પામશે ;
 દગ દુટને સુખ લીનને દર્શ, જે યકી જશ જામશે. ૧૪૯

૧૦૬. સ્વઘરાઈંદ. અં ૨૧. “ મ ર ત ન ય ય ય ”

મેં ' રંભાંને લતે ' તે', ગંગડિ પંડિ દિકી, ' સ્વર્ગથી ' કાત વોરી ;
માટે તે મેલ આળા, મુનિજન મમિપે, સ્વઘરા નારિ મારી ;
હાવે ભાવે વિભાવે, ચિત ન મુજ અગે, છેક વેગગ્ય છાંડી ;
મેલીને માન ઘેલી, ગુગતિ તજિજગ્ય, શું દિલી મૂખ માંડી. ૧૫૦

૧૦૭. મદિરાઈંદ. અં ૨૨. “ ભ ડ ગ ”

ગા' શિશ શું શશિશો' મુખકોર, મહા મગળાં મુખમાંગરને' ;
તું મદિરા મદથી ન મર્યાશ, બચીશ ભણ નટનાગરને ;
ઈશ્વરને તજિ અન્ય ભજે જડ, કૂપ તજે ગ્રહિ ગાગરને ;
ઓપડ વેપડ વેદ તણાં તજિ, યાર કરે કિમિયાગરને. ૧૫૧

૧૦૮. હંમીઈંદ. અં ૨૨. “ મ મ ત ન ન ન સ ગ ”

માં મોતીને નાના મંગે, ધરમ કરેમ પર રંગજગ લાગી ;
હંમી ત્યાંની બોલી ત્યારે, અધઠિત ગરવ ન કરિશ અભાગી ;
જે પોતાને ધર્મી જાણે, પરજન પર અતિ અહમિજ આણે ;
તેને તે શું ધર્મી ધારો, તન તજિ અચિત ગમન દુઃખ આણે. ૧૫૨

૧૦૯. કેકનીશારદાઈંદ. અં ૨૩. “ ર ડ ગ લ ”

રે' રરા રે' રરા રંગ લે કે'કિતો, શુદ્ધ મારી' રિતે માંભળી માદ ;
કેકની શારદા મૌથિ શોભે ભલી, અંતરે એજ તું રાખજે યાદ ;
આ સ્વરે એકડો થે મકારે મળો, જૈશ તો મર્વને લાગશે સ્વાદ ;
જો અકારે મકારે મળી જૈશ તો, તુચ્છ તું થૈશ મેલીશ મર્જદ. ૧૫૩

૧૧૦. સર્વગામી અથવા અગ્રઈંદ. અં ૨૩. “ ત ડ ગ ગ ”

તું તાત તું તાત તું ગંગધારી, બહું કામને' બાળિને' કામ કોધું ;
તું 'સર્વગામી' મદા વિશ્વનુંતે, વળી મૂળથી 'અથ' તો માંડી દીધું ;
જો શુદ્ધ ભાવે મજી મેવના તો, વડા દેવના વેરિથી વેર લીધું ;
તેં મિંધુ મંથ્યા સમે કીધી કોટી, કૃપા પ્રાણિને પાળવા એર પીધું. ૧૫૪

૧૧૧. વર્ણવાદેશ્વરીઈંદ. અં ૨૩. “ ય ડ લ ગ ”

લતે' તાત તું તાત તું ગા પ્રમુને,
પ્રમુની કૃપાથી બહું મામશે' ;

અમા એટલે એ અલક્ષ્મી પ્રમાણી ;
રૂડા રામના નામમાં તે રહ્યાથી,
લિધી એટલી શક્તિ તો મુઘ તાણી.

૧૧૬

૧૧૬. વૈકુંઠધામાઘંદ. અં ૨૪. “ ૨ ૮ ”

ગાંગ તો તાંતિ તે તાંત તે ગાંધ છે,
ત્રે' કહ્યો અન્ય ઉપાંતિ શા કારણે ;
દેવ વૈકુંઠધામા વિના વિશ્વમાં,
ધ્યાન ધાર ન ધારી ખરી ધારણે ;
અંતરે આંત્રિ એ તો પડી આદિથી,
પાંચમે વર્ષ પોહ્યો હતો પારણે ;
છેક તે ટેક છોડ્યોજ છૂટે નહિ,
બોલતાં બોલ બીજી રિતે બારણે.

૧૧૫

૧૧૭. દુમિલાઘંદ. અં ૨૪. “ સ ૮ ”

શશિ શૂં શશિ શૂં શશકાંતણિ સંગત,
'અંગ ઉમેંગ મળે મજાવી' ;
તુજને જન તે દુમિલાપ થકી,
કહિ નામ શશાંક પિડે પજાવી ;
તજિ તે છબી તુર્ત હવે હરખાઈ ;
ભલી છબી કોઈ બીજી ભજાવી ;
જગમાં હલકાઈ કહે મુઝિમજાન,
તે તણિ સંગત તો તજાવી.

૧૧૬

સુખદા, વિષ્ણુ, અથવા સુરેશ્વરઘંદ. અં ૨૪. “ જ ૭ ય ”

જાનેંજિ જાનેંજિ જાયે' કરી જ્યોત,
જુઓ જાયેંત જને' કરિ જેવી,
મદા 'સુખદા' અપવર્ગ વિગે પાણુ,
આગળ એજ થશે વળિ એવી ;
વડી પ્રિય, 'વિષ્ણુ' 'સુરેશ્વર' વળિ,
તે પરમેશ્વરને પ્રિય તેવી ;

અગાધ અતી અવિનાશિ થશે,
ઉપમા પછિ અન્ય કહે કવિ કેવી.

૧૬૭

૧૧૯. કળાકુશળ, અથવા લાવિંગલતાછંદ. અ. ૨૫. “જ ટ લ”

જન્નેનિ જન્નેનિ જન્ને લઈને જશ,
પુણ્ય વધે વળિ પાંપ નિવારણ ;
અનેક ‘ કળાકુશળે ’ કરિને કરિ,
કીર્તિ ‘ લાવિંગલતા ’ ભવતારણ ;
વડા વિદવાન કરે સુખવાસ,
કૃપા નિધિની રિઝનું પણ કારણ ;
વધે સુખદાયક વાયક શુદ્ધ,
મુખામુદ મધ્ય મુખા શણગારણ.

૧૬૮

૧૨૦. અરવિંદમુખીછંદ. અ. ૨૫. “ સ ટ લ ”

શૈશલેનિજ જૈર જુજ જુજિ મન્યાયિ,
મહામદમેત્ત મુખો ગજરાજ ;
મનમાં ગણુજે અરવિંદ મુખી,
બળ બુદ્ધિ થકી અધિકુ નહિ આજ ;
બળવંત બહુ ગજરાજ બનેલ ;
કરે નરને વશ થૈ નિત કાજ ;
મગરો પણ માનવિથીજ મરાય,
જુઓ વળિ જોયિ ન મોટું જહાજ.

૧૬૯

૧૨૧. કિશોરછંદ. અ. ૨૬. “ સ ટ લ લ ”

મૈજન્નેનિ જન્નેનિ જન્ને લવલેશ,
કુંદ કળા ગુણ ગાય ન ગાયક ;
વયવૃદ્ધ કિશોરતણે વદને,
વસન્નેનિ સુઝંદ કળા સુખદાયક ;
જગમાં જન જોયિ જણાય જરૂર,
લલીતપણે શુભ લક્ષણ લાયક ;

૧ સસલાણ્ય. ૨ જગને. [સસલાણ્યે જઈ જરા શુદ્ધિ કીધાયો મોટો હાથો મરાયો.] ૩ કુંદ કળા સળીજને તે જરાજે જરા જતી રહેજે, ઈત્યાદિ.

ପାଣି ଦେଶି ଲନୋପର ପ୍ରୀତ ବଧାରି,
ସୁଧେ କରି ଥାଏ ସଦୈବ ମହାଧକ.

୧୭୦

୧୨୨. ମନହର ଛନ୍ଦ. ଅଂ ୩୧.

ଅକ୍ଷର ଲେ 'ଅକ୍ଷତ୍ରୀଶ, ଧାଂଶିଧାଂଶିନେ' ଧଶିଶ,
ଶ୍ରୀମାତେ ଗୁଝେ ମଞ୍ଜୁଶ, ତେ' ପଦେ ତମାମନେ ;
ଆସେ ବର୍ଣ୍ଣ ଆଠ-ଆଠ, ପଢ଼ତାଁ ପବିତ୍ର ପାଠ,
ଠରାସୀ ଶ୍ରୀଆମ ଠାଠ, ଠିକ ଗଞ୍ଜା ଠାମନେ ;
ଗୁଝେ ଲଘୁ ଗଞ୍ଜିତଥୀ, ନୀୟମ କଞ୍ଜାନୋ ନଥୀ,
ଶ୍ରୀମାନେ ମଞ୍ଜେ ସୁମଧ୍ୟୀ, ହୈୟେ ରାମ୍ପୀ ହାମନେ ;
ସାରୋ ଛନ୍ଦ ସୁମଧ୍ୟାମ, ନଞ୍ଜୀ ମନହର ନାମ,
ରଞ୍ଜୀ ଦଳପତ୍ରାମ, ରଞ୍ଜେ ରାମନାମନେ.

୧୭୧

ନାଞ୍ଜିଅରେ ବିଷେ.

ନିହାଣୀନେ ନାଞ୍ଜିଅରେ-କେଝେ କଞ୍ଜ ନାଞ୍ଜିଅରେ,
ମନ୍ତ୍ରାୟନା ମୁଞ୍ଚୟମ ଶୋଭି ଶୋଭା ସାରିତେ ;
କଞ୍ଜେ ଦଳପତ୍ର କଞ୍ଜେ କଳ୍ପନା କଞ୍ଜୀ କୋର୍ଡ,
କବିୟେ କବିତା ଲ୍ୟାଁ ବିୟାଶିନେ ଉଦ୍ଧାରିତେ,
କୋର୍ଡ କାଞ୍ଜେ କରତାରେ ଭୁବନନେ ଭରତାରେ ;
ଧରା ଉପରେ ପ୍ରଜା ବଧାରବାନେ ବଧାରିତେ ;
ହୁଁ ଲାଞ୍ଜୁଛୁଁ ନାରିୟୋ ନଞ୍ଜାରିୟୋଥୀ ହାଶିନେ,
ବିୟାଶିନେ ଶ୍ଳାଷ୍ଟାୟେ ମୃଷ୍ଟି ବୃକ୍ଷଥୀ ବିସ୍ତାରିତେ.
କଞ୍ଜିନେ ମଞ୍ଜୁରୀ ପୁରୀ ପୁଞ୍ଜେ କ୍ରମାଞ୍ଜୀ ଆଞ୍ଜୀ,
ଠାଞ୍ଜୀ ଠଞ୍ଜାଞ୍ଜୀ ଥିେ ନିସ୍ଥିତ ଆସ ନାରି ତେ.
କଞ୍ଜେ ଦଳପତ୍ରାମ ଦାମ ତେ ତମାମ ଲେତାଁ,
କଦାପି ନ କଞ୍ଜେ କଞ୍ଜେ କଞ୍ଜୀ ବାତେ ଉଦ୍ଧାରିତେ ;
ଞ୍ଜର ଲୀଞ୍ଜ ତୋ କଞ୍ଜୀ ଲେବାଥୀ ଲଞ୍ଜାତୀ ନଥୀ,
ବଞ୍ଜବୃଦ୍ଧି ଖାଟେ ପରଞ୍ଜୀନେ କଞ୍ଜେ ପ୍ୟାରିତେ ;
ହୁଁ ଲାଞ୍ଜୁଛୁଁ ନାରିୟୋ ନଞ୍ଜାରିୟୋଥୀ ହାଶିନେ,
ବିୟାଶିନେ ଶ୍ଳାଷ୍ଟାୟେ ମୃଷ୍ଟି ବୃକ୍ଷଥୀ ବିସ୍ତାରିତେ.
ସମଲେ ନ ପୋତେ ଆଞ୍ଜୁମଞ୍ଜୁ ପତିନେ କଞ୍ଜେ,

୧୭୨

୧୭୩

ધુંધવતી ખોલે ખોલ ધમકી ધિક્કારિતે ;
 કંથને અત્યંત નિત્ય કાયર કાયર કરે,
 ક્લેશનું વિશેષ મૂળ કષ્ટ પુષ્ટકારિ તે ;
 જાણી અવગુણખાણી કહું શું વખાણી ખૂબ,
 અપટ કંપટથી લપટ દિલદારિ તે ;
 હું જાણું છું નારિયો નહારિયોથી હારિને,
 વિચારીને સ્ત્રષ્ટાએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે. ૧૭૪
 કરીને કંકામ દિલ કંથનું ઉદાસ કરે,
 ખુશામદ કીધે ખુશી ન રહે નહારિતે;
 કેકે તેથી ત્રાસી નાશી કીધો જઈ કાશી વાસ,
 કેકે જોગાભ્યાસી વનવાસી થૈ વિચારિતે ;
 એજ પાપે પીધું હશે અગરતે સમસ્ત પોતે,
 અરત થવા હજાહજ વિષવાળું વારિ તે ;
 હું જાણું છું નારિયો નહારિયોથી હારિને,
 વિચારીને સ્ત્રષ્ટાએ મૃષ્ટિ વૃક્ષથી વિસ્તારિતે. ૧૭૫

૧૨૩. ધનાક્ષરીછંદ. અ. ૩૨.

અરણ અરણમધ્ય વરણ બત્રીશ વસે,
 'વિત્રામ વિત્રામ હામ અક્ષર જ્યાં આઠ આઠ ;
 ધણો તો આનંદકંદ છંદ તે ધનાક્ષરી છે,
 એમ છંદ શૃંગારપિંગળમાં લખેલ પાઠ ;
 અંતે ગુરુ લઘુ આણુ કાંતો જોડ લઘુ જાણુ,
 વિશ્વપાતને વખાણુ હરાવીને ઠીકઠાઠ ;
 આરે અરણોમાં વર્ણુ એકમો અઠાવીસ છે,
 અર્ધછંદમાં તો આર ઉપર શોભીત સાઠ. ૧૭૬

પારકી પ્રીત વિષે.

આરા પિયુષ્ટ પરાઈ પ્રીતની પ્રતીત તજ્જે,
 વિમરતાં વિમરતાં વિચારી વિમરી જાય ;
 કુલેલાં દેખીને કૂલ શોગટ કૂલાવું નહીં,

કુલની સાકઈ તો ફરે દિવમે ફરી જાય ;
 પીતળનો પ્રીતનો પતંગનો પોથીનો રંગ,
 નવો નવો નવદિન સુધી હૈયું હરી જાય ;
 આહિને અઢાવિયે તો આરગણો અઢ્યો જાય ;
 ઉતરવા દેયે તો ઉતરતાં ઉતરી જાય.

૧૭૭

અર્ધસુમપદછંદ.

૧૨૪. વૈતાળીયછંદ. અ. ૧૦-૧૧.

“ સ સ જ ગ ” “ સ જ ર લ ગ ”

શશિ જે ગુણસુર્ય માળથી, સંભરે લાગિવળે વિશાળથી ;
 તુજમાં કદિ તે ગુણો રહ્યા, નથિ વૈતાળીય કાવ્યમાં કહ્યા. ૧૭૮
 રચના રચનારે ધણી, કરુણાગુ-કરુણા કરો ધણી ;
 પ્રભુતા પ્રભુતારિ તું ધરી, મજરો લે મજરોગ લે હરી. ૧૭૯
 (વૈતાળીયના ધણા ભેદ છે પણ આ ઠેકાણે લખ્યા નથી.)

યુષ્પિતાગ્રા. અ. ૧૨-૧૩. “ ન ન ર ય ૦ ” “ ન જ જ ર ગ ”

ને નર યવન જાણુ જૂદિ જાતે ;
 નિજ જર ગાંઠ વિષે ન જૂદિ નાતે ;
 કિંધઅરપણુ પુષ્પ યુષ્પિતાગ્રા,
 સકળ સજ્જતિ સજ્જતિ વલ્લિ સાગ્રા. ૧૮૦
 નથિ નથિ વૃત પાર પિંગળોમાં,
 પણ ભલિ વીંધ પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોમાં ;
 નિરખિ નિરખિને પ્રમાણુ આખ્યાં,
 છુટકજ છંદ સ્વરૂપ છેક છાખ્યાં. ૧૮૧

—૦૦૦—

પ્રકરણ ૪ થુ.

સંખ્યા પ્રસ્તારાદિક.

હરિગીતછંદ.

સંખ્યા અને પ્રસ્તાર શુન્ય વળિ, નહીં ને ઉદિષ્ટ છે,
 મેરૂં પતાંકા મરકટી એ, આઠ ભેદ અભિષ્ટ છે ;

માત્રાતણા ને વરણના, જૂદા જૂદા તે જાણવા,
મગના મળીને મોળ ભેદ, વિવેક રાખિ વખાણવા. ૧

સંખ્યાલક્ષણ.

આટલી માત્રાની કહો કવિ, છંદ જાતી જોટલી,
આટલા અક્ષરની કહો વળિ, છંદ જાતી કોટલી ;
જો એમ પૂછે પ્રશ્ન તો, કહિયે ઉત્તર ગણતી કરી,
મમજાને તેનું નામ સંખ્યા, ધીરનર ધીરજ ધરી. ૨

માત્રાસંખ્યા.

દોહરા.

આંક એક પછિ બે લખી, પછિ મેળવ ધુરં અંક ;
ત્રણ લખિને તે પ્રથમનો, ગણિ લખ પાંચ નિશંક. ૩
એ સંખ્યાથી મમજાવું, એક કળાનો એક ;
બેના બે છંદો બને, વળિપણ એજ વિવેક. ૪

માત્રાસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કોટલી માત્રાના.	૧	૨	૩	૮	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
કોટલી જાતિના છંદો બને.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧	૩૪	૫૫	૮૬

પ્રસ્તારનું કારણ.

દોહરા.

તે મધના છંદો તણા, કરિ જોવા આકાર ;
ઈચ્છા જો હર દિવજે, પછિ કરિયે પ્રસ્તાર. ૫

માત્રા પ્રસ્તાર.

જો તું ઈચ્છે જોટલી, માત્રાનો પ્રસ્તાર ;
ગુરુ લખિને ગણતાં વધે, તો લઘુ આગળ ધાર ; ૬
પ્રથમ ગુરુ નીચે લઘુ, પછિ લખ દિવર પ્રમાણ ;
જો માત્રા ગણતાં ધ્રો, લઘુગુરુ આગળ આણ. ૭
એજ રિતે લખતાં જવું, આવે ત્યાંસુધિ અંત ;

લખતાં આપે સર્વ લઘુ, લખિયે ત્યાં પર્વત.

૮

માત્રામસ્તારના ઉદાહરણ.

કેટલી માત્રાનો	૧	૨	૩	૪	૫
પ્રસ્તાર.	૧	૩	૧૩	૩૩	૧૩૩
		૧૧	૩૧	૧૧૩	૩૧૩
			૧૧૧	૧૩૧	૧૧૧૩
				૩૧૧	૩૩૧
				૧૧૧૧	૧૧૩૧
					૧૩૧૧
					૩૧૧૧
					૧૧૧૧૧

શુચિલક્ષણ.

- ૩૫ એ વિષે કેટલાં, આદિલઘુના હોય ;
 અંત લઘુ, ગુરુ આદિનાં, ગુરુ છેવટનાં જોય. ૯
- અને લઘુ આદ્યંતનાં, લઘુ આગળ ગુરુ અંત ;
 ગુરુ આગળ લઘુ અંતનાં, દિસે ગુરુ આદ્યંત. ૧૦
- સંખ્યાક્ષરથી સર્વ તો, તેનો થાય તપાસ ;
 શુચિ તેને તો સમજવી, વધે અચળ વિશ્વાસ. ૧૧

માત્રાપ્રસ્તાર શુચિ.

હરિગીતછંદ.

- સંખ્યાંત અંક સમીપ અંક, સમાન જાણો જોટલાં ;
 લઘુ આદિનાં ૩૫ એટલાં, લઘુ અંતનાં પણ એટલાં ;
 અંત્યાંકથી દ્વિતિયાંકસમ, ગુરુ આદિનાં, ગુરુ અંતનાં ;
 વળિ જરૂર જાણો એટલાં, એમાં લઘુ આદ્યંતના. ૧૨
- અંત્યાંકથી તૃતિયાંક-સમ, લઘુ અંતને ગુરુ આદિનાં ;
 તેનીજ તુલ્ય તમામ છે, ગુરુ અંતને લઘ્વાદિનાં ;
 પણ ચતુર્થાંક પ્રમાણ છે, આદ્યંત ગુરુનાં વૃત્ત તો ;
 શુચિ માત્રિકા પ્રસ્તારની, દિશિ દાખવે દલપત તો. ૧૩

પાંચમાત્રાના પ્રસ્તારની શુચિનું ઉદાહરણ.

૩૫નો આકાર.	એવાં કેટલાં ૩૫.
લઘુ આદિનાં.	૫
લઘુ અંતનાં.	૫
ગુરુ આદિનાં.	૩
ગુરુ અંતનાં.	૩
આદિ અંતલઘુનાં.	૩
લઘુ આદિ અને ગુરુ અંતનાં.	૨
ગુરુ આદિ અને લઘુ અંતનાં.	૨
આદિઅંત ગુરુનું.	૧

નષ્ટનું લક્ષણ. દોહરો.

એ પ્રસ્તારે અસુકમું, કહિયે કેવું ૩૫.

દે ઉત્તર એ પ્રશ્નનો, નષ્ટ ક્રિયા કવિ ભૂપ. ૧૪

માત્રા નષ્ટવિધિ.

હરિગીતછંદ.

કર નષ્ટ માત્રા જોટલીનું, લઘુ બધા લખિ તેટલા ;
 સંખ્યાંક તે ઉપર લખી, છેવટ ઉપર છે જોટલા ;
 પ્રશ્નાંક બાદ કર્યા પછી, જે અકબાદ બની શકે ;
 તેની તળેનો લઘુ તથા, પરલઘુ મળી ગુરુ થઈ ટકે. ૧૫
 તે અંક બાદ કર્યા પછી, જે અંક બાદ બીજો થશે ;
 ત્યાં પણ કહ્યા પરમાણુ ગુરુ કર, ત્યાં સુધી ઘટતા જશે ;
 એ રીત માત્રા નષ્ટની, જિવમાં કવીજન જાણુજે ;
 કરિ દેખિ તેનો દાખલો, ઉરમાં અચળ મતિ આણુજે. ૧૬

પાંચમાત્રાના ચોથા રૂપના નષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૧ ૨ ૩ ૫ ૮ ૮ માંથી પ્રશ્નનો અંક એટલે ૪ બાદ કર-
 ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ રતાં બાકી ૪ રહે તે ૪ માંથી ૩ બાદ થઈ
 ૬ ૬ ૧ શકેછે માટે ૩ ની તળેનો તથા તે પછીનો

(૫૪)

લઘુ મળોને ગુરુ કરવો, અને ૩ બાદ થયા પછી ૧ રહે
તેમાંથી ૧ બાદ થઈ શકેછે, માટે ૧ ની તળેનો અને તે
પછીનો લઘુ મેળવીને ગુરુ કરવો. એવું એવું ૩૫ છે.
ઉદ્દિષ્ટનું લક્ષણ.

દોહરો.

એક ૩૫ લખિ આપને, કહે કિયું આ ૩૫ ;
દેખિ કિયા ઉદ્દિષ્ટની, ભાખેછે કવિભૂપ.
માત્રાઉદ્દિષ્ટવિધિ.

ઉચ્ચિત્તંદ.

લઘુઉપર ગુરુઉપર તળે, અંખ્યાંક લખિ મતિ ગાઢિયે ;
ગુરુ ઉપરના સગળા ગણી, અંત્યાંકમાંથી કાઢિયે ;
જે અંક ત્યાં બાકી જીવ્યો, તે ૩૫ બાણો તેટલું ;
લવલેશ કાંઈ વિશેષ નયિ, આ વિષે સમજે એટલું.
પાંચમાત્રાના, બીજા ૩૫ના ઉદ્દિષ્ટનું.
ઉદાહરણ.

૧૭

૧૮

તેમજ કળાઓ જોડાલીનો, પંક્તિ તેડાલીનો ખરો ;
ભરિ ઉપર કોડ એક પછિ છે, પંક્તિમાં છેલાં ધરો ;
એ સૂર્યમાં પણ એકડા, ભલિ ભાત મુમજીને ભરો. ૨૧

દર આદિ કોટકમાં બિજી, પંક્તિ થકી લખજો તમે ;
લખિ એક, પછિ બે, એક, ત્રણ, વળિ એક, ચાર અનુક્રમે ;
પછિ મધ્ય ધર ભરવાં રહ્યાં, વિગતી કહુંછું તે વિષે ;
તે ધર ઉપરના ધરતણો, વળિ તે ઉપર જમણી દિશે. ૨૨

લગતુંજ ધર જે હોય તેનો, અંક મેળવિ માંડિયે ;
કહું રીત માત્રા મેરૂની, ભરતાં નજર નહિ છાંડિયે ;
લખવાતણા ધર ઉપર લગતાં, હોય જે ધર બે કદા ;
તો ડાબિ દિશનું ધર ગણો, તે ઉપરનું જમણું સદા. ૨૩

ભરિ એમ આખો યંત્ર, છેલી પંક્તિ છેલા ધરતળે ;
ધરિ શુન્ય તેથી મુમજવું, રૂપ શુરૂવિના એટલાં મળે ;
શુન્યથી પ્રથમ લખિ એક, બે, ત્રણ, એમ ધર છે જોડલાં ;
તેડલા શુરૂનાં રૂપ છે, ધર અંક બોલે તેડલાં. ૨૪

દોહરો.

પ્રતિ પક્ષોથી ડાબિ દિશ, લખ માત્રાના આંક ;
પંક્તિ માહિના મેળવી, લખ જમણા મંખાંક. ૨૫

છ માત્રાનો મેરૂયંત્ર.

	૧	૧	૧	
૨	૧		૧	૨
૩	૨		૧	૩
૪	૧	૩	૧	૫
૫	૩	૮	૧	૮
૬	૧	૬	૫	૧
	૩	૨	૧	૦
	શુ.	શુ.	શુ.	શુ.

પતાકાનું કારણ.

૩૫ કહ્યાં મેરવિષે, વધઘટ ગુરનાં જોઈ ;
ક્રિયાં ક્રિયાં તે સમજવા, સજો પતાકા એહ.

માત્રાપતાકાવિધિ.

હરિગીતછંદ.

જેટલી માત્રાની પતાકા, કરવિ ઈચ્છે અંતરે ;
હમિ લીટિ ધર લખિ તેટલાં, સંખ્યાંક, નીચેથી ભરે ;
શિર ઉપરના ધરથી પછી, ધર એક એક અવાંતરે ;
મેરુની છેલી પંક્તીનાં, અક્ષર પ્રમાણે ધર કરે.
ગુર શુન્યની ગુર એકની, અનુક્રમે પંક્તી જાણિને ;
શિર અંકમાંથી બાદ, નીચેના કરી હર આણીને ;
ગુર એકની પંક્તી લખે, ત્યાં હોય તે ન લખે ફરી ;
તે પંક્તિના આંકોથિ, ગતવણિ આંક નીચેના કરી.
ગુર બેનિ પંક્તી ગોઠવે, પછી ત્રણ ગુરની તે થકી ;
પૂરો પતાકાયંત્ર એ, રીતજ નિપજેછે નકી ;
જે અંક એકે પંક્તિમધ્યે, એકવાર લખાય તો ;
ફરિ અન્ય પંક્તિમાં પછી, લેવો નહીં લેવાય તો.

છ માત્રાની પતાકા.

૦ ગુરનાં ૩૫.	૧૩	
	૮	
૧ ગુરનાં ૩૫.	૫	૮ ૧૦ ૧૧ ૧૨
	૩	
૨ ગુરનાં ૩૫.	૨	૩ ૪ ૬ ૭ ૮
૩ ગુરનાં ૩૫.	૧	

આમાંથી	બાદ કરી	ત્રણ્યાછે.	૧ ગુરૂની પંક્તિમાં. ૨ ગુરૂની પંક્તિમાં.
૧૩	૮	૫	
૧૩	૫	૮	
૧૩	૩	૧૦	
૧૩	૨	૧૧	
૧૩	૧	૧૨	
૫	૩	૨	
૫	૨	૩	
૫	૧	૪	
૮	૨	૬	
૮	૧	૭	
૧૦	૧	૯	

મર્ફટીનું કારણ.

મનાહરછંદ.

મર્ફટી મંડાવવાનું કારણ કહુંછું હવે,
જેયકી જણાયછે જરૂર ભેદ જોટલા ;
આટલી કળાનાં કહો કેટલાંક રૂપ થાય,
તે તમામ રૂપના કહો વરણ કેટલા ;
તેમાં ગુરૂ કેટલા ને કેટલા લઘુ લખાય,
કેટલી કળાઓ મળી અક્ષર તે એટલા ;
પુછે એમ પ્રશ્ન કોઇ પામે આવી પડિત તો,
મર્ફટી મધ્યેથી ભેદ તુર્ત જડે તેટલા.

માત્રા મર્ફટીવિધિ.

છ કોડાની હિમી પાંત લખીને તે પાંત પ્રતે,
આડી પાંતો જેટલી માત્રાની મર્ફટી કરો ;
પેલી પાંતે એક આદિ અંક માત્રિકાના માંડી,
બીજીમાં રૂપ મંજ્યાંક ધારી ધારીને ધરો ;

પ્રથમની પાંતના તે બીજી પાંત ગુણા ગણી,
 ત્રીજીમાં તમામ આંક ભલી ભાતથી ભરો ;
 છઠીમાં લખીને એક જમણો તેને બનાવી,
 ત્રીજીના બીજા કોઠાથી બાદ કરવો ખરો. ૩૧
 બાકી રહે તે તો પછી છઠીના બીજામાં મુકી,
 તેને વળી જમણો વિચારીને બનાવિયે ;
 ત્રીજીના ત્રીજા કોઠાથી તેને વળી બાદ કરી,
 છઠીના ત્રીજા કોઠામાં ઠીક ગોઠવાવિયે ;
 એમ છઠી ભરી છેક પાંચમીમાં પેલું શુન્ય,
 લખીને છઠીના આંક મૂળથી મંડાવિયે ;
 છઠીનો ને પાંચમીનો પછી શિરવાળો ગણી,
 ચોથી પાંત ચતુરપણે રૂડી રચાવિયે. ૩૨

હરિગીતછંદ.

છે પંક્તિ પેહેલી માત્રિકાની, બીજી વૃતની જાણવી ;
 તે સર્વ વૃતની માત્રિકાની, ત્રીજી ઉરમાં આણવી ;
 વળિ એમ ચોથી અક્ષરોની, પાંચમી ગુરૂની ગણો,
 છે છઠ્ઠી લઘુની પંક્તિ તો, ભક્તિભાત એ રીતે ભણો. ૩૩

માત્રા મર્કટીનું ઉદાહરણ.

કેટલીક માત્રાના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી જાતના છંદ.	૧	૨	૩	૫	૮	૧૩	૨૧
તેજવા છંદોની કેટલી માત્રાઓ.	૧	૪	૯	૨૦	૪૦	૭૮	૧૪૭
જવા થઈ કેટલા અક્ષરો.	૧	૩	૭	૧૫	૩૦	૫૮	૧૦૯
તેમાં કેટલા ગુરૂ.	૦	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮
કેટલા લઘુ.	૧	૨	૫	૧૦	૨૦	૩૮	૭૧

દોહરા.

તે તો મેં માત્રા તણા, કહિયા આઠ પ્રકાર ;
વળી વહુંજીં વરણના, ભલે ભણો ભણનાર. ૪૪

વરણસંખ્યા વિધિ.

વરણ એકનાં ૩૫ એ, એનાં ચળકે ચાર ;
તેમજ ત્રણનાં, આઠ છે, જમણા એમ અપાર. ૩૫

વરણસંખ્યાનું ઉદાહરણ.

કેટલા વરણના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬
કેટલી જાતના હંદો.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪

વરણમસ્તાર વિધિ.

મૂર્વ ગુરૂ લખિ પ્રથમના, ગુરૂ નીચે લઘુતાણુ ;
પછિ લખ ઉપલી પંક્તિમમ, ઘટના ગુરૂ લખિ જાણુ. ૩૬

વરણ મસ્તારનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરનો.	૧	૨	૩
મસ્તાર.	૩	૩૩	૩૩૩
	૧	૧૩	૧૩૩
		૩૧	૩૧૩
		૧૧	૧૧૩
			૩૩૧
			૧૩૧
			૩૧૧
			૧૧૧

વરણમસ્તાર શુચિ.

અંતઅંક સંખ્યાંકનો, તેયિ પ્રથમ તે જાણુ ;
લઘુ આદિ, લઘુ અંતનાં, પ્રમિદ્ધ ૩૫ પ્રમાણુ. ૩૭
ગુરૂ આદિ, ગુરૂ અંતનાં, તેપણ તેને વૃદ્ધ ;

એથી પૂર્વના અંકમમ, લઘુ આદ્યંત ન ભૂલ. ૩૮
 લઘુ આદિ-ગુરુ અંતનાં, ગુરુ આદિ લઘુ અંત ;
 એ પણ છે એ અંકમમ, એમજ ગુરુ આદ્યંત. ૩૯

ત્રણ અક્ષરના મસ્તારની શુચિનું ઉદાહરણ.	
રૂપનો આકાર.	એવાં કેટલાં.
આદિલઘુનાં.	૪
અંતલઘુનાં.	૪
આદિગુરુનાં.	૪
ગુરુ અંતનાં.	૪
આદ્યંતલઘુનાં.	૨
લઘુ આદિ અને ગુરુ અંતનાં.	૨
ગુરુ આદિ અને લઘુ અંતનાં.	૨
આદ્યંતગુરુનાં.	૨

વરણનષ્ટ વિધિ.

મનાહરછંદ.

પ્રથમ અંક એકી હોય તો પ્રથમ ગુરુ લખ ;
 એકી હોય તો પ્રથમ લઘુ લખી વાળીયે ;
 પછી તેનું અર્ધ કર કરી ન શકાય તો તે ;
 માંહિ એક મેળવીને અર્ધ ભાગી ભાળિયે ;
 એકી આવ્યે લઘુ બીજે એકી આવ્યે એમ ગુરુ,
 લખી લખી એજ વિધિ નિયમ નિહાળિયે ;
 જોટલાનું જાણો કામ કહે દલપતરામ,
 તેટલા અક્ષર લખી મંથય તો ટાળિયે.

ત્રણ અક્ષરના પાંચમા રૂપના નષ્ટનું.

ઉદાહરણ.

૫ ૩ ૨

૩ ૩ ૧

વરણઉદ્વિષ્ટ વિધિ દોહરો.

આદિ વરણશિર એક લખિ, અવર શિરે મંજ્યાંક ;

એક ભેજવો ભેજવી, લઘુ ઉપરના આંક.

૪૧

વરણના ઉદ્દિષ્ટનું ઉદાહરણ.

કેટલામું.	૫	૬	૭
૩૫.	૧૨૪	૧૨૪	૧૨૪
	૩૩૧	૧૩૧	૩૧૧

વરણમેરૂ વિધિ.

હરિગીતછંદ.

શિરઉપર કોઠાં બે કરિ, પછી એક એક અધિક કરો,
આદ્યંત કોઠાં સર્વ મધ્યે, આંક એક ભલે ભરો ;
ખીજ ઉપર બે બે જરૂર, બનેલ કોઠા હોય તે ,
બે ભેજવીને માંડિયે, ગણવો પડે ફરી તોય તે.

૪૨

વરણ મેરૂનું ઉદાહરણ.

	૧	૧	૧	૨			
	૨	૧	૨	૧	૪		
	૩	૧	૩	૩	૧	૮	
૪	૧	૪	૬	૪	૧	૧૬	
૫	૧	૫	૧૦	૧૦	૫	૧	૩૨

૫ ૪ ૩ ૨ ૧ ૦

ગુ ગુ ગુ ગુ ગુ ગુ

વરણપતાકા વિધિ.

ધનાક્ષરીછંદ.

જેટલા વરણની પતાકા કરવા વિચાર,
તેથી એક વધતા કોઠાની ઉભી પાંત કર ;
નીચે લખી એક પછી સગળા સંખ્યાંક લખ,
ઉપરનો એક તજ આડી પાંતો પછી ધર ;
ઉપરનો કોઠો એ તો શુન્યગુરૂનો સમજ,
નીચે એક, બે, ત્રણ ગુરૂની પંક્તિયો ઉચર ;
નીચેનાજ આંક ઉભી પાંતના અક્ષરો સાથે,

મેળવી મેળવી આડી પાંતો ભલી ભાતભર.

૪૩

દોહરા.

શિર ધર અંક ન મેળવિશ, લખેલ ફરી ન લખિશ ;

પણ મેળવજે પાંતના, કશી ન ફિકર કરિશ.

૪૪

આર અક્ષરની પતાકા ભરવાની રીત.

મનાહરછંદ.

એક ને બે મળી ત્રણ, એક આર મળી પાંચ,

એક આઠ મળી નવ વિગતે વિચારજે ;

બે ને આર મળી છ છે, બે ને આઠ મળી દશ,

ત્રણ આર સાત, ત્રણ આઠના, અગ્યાર જે ;

પાંચ આઠ તેર, અને આર આઠ મળી બાર,

છ ને આઠ ચૌદ, સાત આઠ તિયિ ધારજે,

આર અક્ષરોની પતાકાનો તે ચોખો વિચાર,

પદ્ધતે પંડિત થવા પુરો ધરે પ્યાર જે.

૪૫

આર અક્ષરોની પતાકાનું.

ઉદાહરણ.

૦ ગુરનાં રૂપ.	૧૬					
૧ ગુરનાં રૂપ.	૮	૧૨	૧૪	૧૫		
૨ ગુરનાં રૂપ.	૪	૬	૧૦	૭	૧૧	૧૩
૩ ગુરનાં રૂપ.	૨	૩	૫	૯		
૪ ગુરનાં રૂપ.	૧					

વરણમર્કટી વિધિ.

હરિગીતછંદ.

લખિ પ્રથમ એકાદિક પછી, અંખ્યાંક બીજામાં કરો ;

પછિ બીજા પ્રથમ ગુણી કરી, ને ચોથી પંક્તિ ભલે ભરો ;

તે ચોથિના અર્ધાંશ પાંચમિ, છઠ્ઠિ પંક્તિ વિગે ધરો ;

વળિ ચોથિ પાંચમિ મેળવી, ત્રીજા તમામ તણાં ધરો. ૪૬

મેળવી મેળવી આડી પાંતો ભડી ભાવભર.

૪૩

દોહરા.

શિર ધર અંક ન મેળવિશ, લખેલ ફરીત લખિશ :

પણ મેળવતે પાંદતા, કશી ન ફિકર કરિશ.

૪૪

ચાર અક્ષરોની પતાકા ભરવાની રીત.

અનુરૂપ.

એક ને એ મળી ત્રણ, એક ચાર મળી પાંચ.

એક આઠ મળી નવ વિગતે વિચારતે ;

એ ને ચાર મળી છ છે, એ ને આઠ મળી દસ.

ત્રણ ચાર માત્ર, ત્રણ આઠતા, અગ્યાર તે ;

પાંચ આઠ તેર, અને ચાર આઠ મળી બાર,

છ ને આઠ ચૌદ, માત્ર આઠ તિથિ ધારતે,

ચાર અક્ષરોની પતાકાનો તે ચોખો વિચાર,

પરશે પંડિત થવા પુરો ધરે ખ્યાર તે.

૪૫

ચાર અક્ષરોની પતાકાનું.

ઉદાહરણ.

૦ ગુરુતાં રૂપ.	૧૬				
૧ ગુરુતાં રૂપ.	૮	૧૨	૧૪	૧૫	
૨ ગુરુતાં રૂપ.	૪	૬	૧૦	૭	૧૧ ૧૩
૩ ગુરુતાં રૂપ.	૨	૩	૫	૯	
૪ ગુરુતાં રૂપ.	૧				

પરશુમર્કડી વિધિ.

હરિગીતછંદ.

લખિ પ્રથમ એકાદિક પછી. મંજ્યાંક બીજામાં કરો :

પછિ બીજા પ્રથમ ગુણી કરી, ને ચોથા પંક્તિ ભરો :

તે ચોથિતા અક્ષરો પાંચમિ, છઠ્ઠિ પંક્તિ વિશે ધરો :

વળિ ચોથિ પાંચમિ મેળવી, તોજી તમામ તણું ધરો.

૪૬

વરાણ મર્કટીનું ઉદાહરણ.

કેટલા અક્ષરના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
કેટલી જાતનાછંદ.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪	૧૨૮
તે ખંચાની માત્રા.	૩	૧૨	૩૬	૮૬	૨૪૦	૫૫૬	૧૩૪૪
અક્ષરો.	૨	૮	૨૪	૬૪	૧૬૦	૩૮૪	૮૯૬
ગુરૂ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮
લઘુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮

ભાષાકવિતા વિચાર.

દોહરા.

- હરવ ઉચ્ચરિયે દીર્ઘનો, દીર્ઘ-હસ્વ ઉચ્ચરાય ;
જોડાક્ષર જૂદા પડે, ભાષા કવિતા ન્યાય. ૪૭
- વિના અનુક્રમ ગોઠવે, કર્તા કર્મ ક્રિયાય ;
અર્થ અનુક્રમથી કરે, એ અન્વય કહેવાય. ૪૮
- જે, તે, જો, તો, ને, વળિ, હો ધાતુનાં રૂપ ;
એ શબ્દો ઉમેરિને, કરે અર્થ કવિભૂપ. ૪૯
- ભણે વિભક્તિ છઠ્ઠીયે, તણુ કેરું એ વીધ ;
કીધું બદલે કીધને, દીધ, લીધ, ને પીધ. ૫૦
- જુના કવિયોયે જુઓ, એવા શબ્દ લખેલ ;
તેમ ઉચ્ચરિયે તેટલા, નહિ ગણિયે બગડેલ. ૫૧
- પણ જો નવા બગાડિયે, તો તે ભારે ભૂલ ;
એકજ કવિયે એક થળ, લખેલ તે તે તુલ્ય. ૫૨
- ઉદધી બદલે દધી લખો, તનૂજ બદલે તન ;
ત્ય નહિ લખિયે ઉદ્યનો, મનુજ તણો નહિ મન. ૫૩

મેળવી મેળવી આડી પાંતો ભલી ભાતભર.

૪૩

દોહરા.

શિર ઘર અંક ન મેળવિશ, લખેલ ફરી ન લખિશ ;
પણ મેળવજો પાંતના, કશી ન ફિકર કરિશ.

૪૪

ચાર અક્ષરની પતાકા ભરવાની રીત.

અનાહરછંદ.

એક ને બે મળી ત્રણ, એક ચાર મળી પાંચ,
એક આઠ મળી નવ વિગતે વિચારજો ;
બે ને ચાર મળી છ છે, બે ને આઠ મળી દશ,
ત્રણ ચાર સાત, ત્રણ આઠના, અગ્યાર જો ;
પાંચ આઠ તેર, અને ચાર આઠ મળી બાર,
છ ને આઠ ચૌદ, સાત આઠ તિથિ ધારજો,
ચાર અક્ષરોની પતાકાનો તે ચો જો વિચાર,
પઠશે પંડિત થવા પુરો ધરે ખ્યાર જો.

૪૫

ચાર અક્ષરોની પતાકાનું.

ઉદાહરણ.

૦ ગુરનાં ૩૫.	૧૬					
૧ ગુરનાં ૩૫.	૮	૧૨	૧૪	૧૫		
૨ ગુરનાં ૩૫.	૪	૬	૧૦	૭	૧૧	૧૩
૩ ગુરનાં ૩૫.	૨	૩	૫	૯		
૪ ગુરનાં ૩૫.	૧					

વરણમર્કટી વિધિ.

હરિગીતછંદ.

લખિ પ્રથમ એકાદિક પછી, સંખ્યાંક જીજ્ઞમાં કરો ;
પછિ જીજ્ઞ પ્રથમ ગુણી કરી, ને ચોથી પંક્તિ ભલે ભરો ;
તે ચોથિના અર્દ્ધશ પાંચમિ, છઠ્ઠિ પંક્તિ વિષે ધરો ;
વજિ ચોથિ પાંચમિ મેળવી, ત્રીજી તમામ તણાં ધરો.

૪૬

વરણ મર્કટીનું ઉદાહરણ.

ફેટલા અક્ષરના.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
ફેટલી જાતનાછંદ.	૨	૪	૮	૧૬	૩૨	૬૪	૧૨૮
તે બધાની માત્રા.	૩	૧૨	૩૬	૯૬	૨૪૦	૫૭૬	૧૩૪૪
અક્ષરો.	૨	૮	૨૪	૬૪	૧૬૦	૩૮૪	૮૯૬
ગુરુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮
લઘુ.	૧	૪	૧૨	૩૨	૮૦	૧૯૨	૪૪૮

ભાષાકવિતા વિચાર.

દોહરા.

હરવ ઉચ્ચરિયે દીર્ઘનો, દીર્ઘ-હરવ ઉચ્ચરાય ;	
જોડાક્ષર જૂદા પડે, ભાષા કવિતા ન્યાય.	૪૭
વિના અનુક્રમ ગોઠવે, કર્તા કર્મ ક્રિયાય ;	
અર્થ અનુક્રમથી કરે, એ અન્યથા કહેવાય.	૪૮
જે, તે, જો, તો, ને, વળિ, હો ધાતુનાં રૂપ ;	
એ શબ્દો ઉચ્ચરિને, કરે અર્થ કવિભૂપ.	૪૯
ભણે વિભક્તિ છટ્ટીયે, તણુ કેરું એ વીંધ ;	
કીધું બદલે કીધને, દીધ, લીધ, ને પીધ.	૫૦
જુના કવિયોયે જુઓ, એવા શબ્દ લખેલ ;	
તેમ ઉચ્ચરિયે તેટલા, નહિ ગણિયે બગડેલ.	૫૧
પણ જો નવા બગાડિયે, તો તે ભારે ભૂલ ;	
એકજ કવિયે એક થળ, લખેલ તે તે તુલ્ય.	૫૨
ઉદધી બદલે દધી લખો, તનૂજ બદલે તન ;	
દય નહિ લખિયે ઉદયનો, મનુજ તણો નહિ મન.	૫૩

નિયમ જોઈ વ્યાકરણનો, નવો શબ્દ તો થાય ;
અથવા સંસ્કૃત શબ્દ પણ, વિવેકથી વપરાય.

૫૪

અથ કાવ્યદૂષણ.

અમંગલિક.

આંખાનો રક્ષક કહે, ખાગ આવશ્યો આજ ;
તો ત્યાં તમને તુરત હું, મરવા દઉં મહારાજ.

૫૫

મરવા દઉં એ અમંગલિક શબ્દ છે.

નિંદાયુક્ત.

અવર નૃપતિની નિજ નગર, ફરે આણને દાણ ;
દિગમલ સગળા દેશમાં, તારી માને આણ.

૫૬

જીવિ ઘણા જીવ જગતમાં, લે કીર્તિ ગણિ લાખ ;
એ આશિષ આપું તને, લે ખોજો ભરિ રાખ.

૫૭

દેખીતી ભૂલ.

ધુમાડો મિંદુરસમો, કાજળ જેવી ઝાળ ;
ચૂના જેવા કોયલા, રાખ ગુલાબી લાલ.

૫૮

ક્લિષ્ટાર્થ.

જો હું ગતિ જ્યાં જાય ત્યાં, કરું જ્યાં લોક ;
અથાક ગુણ વિચારતાં, સરસ વધેછે શોક.

૫૯

(જેનો અર્થ કવિ પણ સમજી શકે નહિ, તે ક્લિષ્ટાર્થ.)

ઉપરના દોહરાનો અર્થ.

હે લોકો જ્યાં જાયનાં ઝાડ હોય, ત્યાં જ્યાં હું ગતિ કરું
ત્યારે તેની મુગંધીનો ઘણો ગુણ વિચારતાં મારા મનમાં મારો
શોક વધેછે. કદાપિ ચિત્રકાવ્ય, કે જે અર્થવાળી કવિતામાં ક્લિષ્ટાર્થ
આવે તે ભૂલ કહેવાય નહિ.

પુનરુક્ત.

એક શબ્દાર્થ ફરીથી આવે તે પુનરુક્ત દોષ કહેવાય.

રાજકુંવર સારો સરસ, જીવાન તે જોય ;

પશુ જનાવર જાણવો, જો ન ભણેલો હોય. ૬૦

“ સારો અને સરસ, તે અને સોય, પશુ અને જનાવર ”
એ બંને શબ્દોના એકજ અર્થ છે.

દોષ નહીં પુનરુક્તનો, ફરે અર્થ આકાર ;

સરસ બુદ્ધિ તે મનુષ્યની, જોના સરસ વિચાર. ૬૧

હે હરિ હે હરિ હે હરી, તું સુખનો દાતાર ;

ધન્ય ધન્ય તું ધન્ય તું, તું કરુણા કરનાર. ૬૨

જતિભંગ.

(અરધો શબ્દ પહેલા પદમાં, અને અરધો બીજામાં હોય,
તે જતિભંગ કહેવાય.)

કૌશલદેશ અધીશ દશ, રથ સુત સીતાનાથ ;

હેતે હું પ્રણમુંજ હર, ખીને જોડી હાથ. ૬૩

(એમાં દશરથ સુત, હરખીને એ શબ્દો તૂટલાછે.)

હીનોપમા.

(ઊતરતી ઉપમા અપાય તે હીનોપમા કહેવાય.)

સંપત્તી સીતા સમી, શત્રૂની હરનાર ;

તું રાક્ષસ રાવણ સમો, પરમ પુરુષ અવતાર. ૬૪

વિરોધોપમા.

કાંતાનું સુખ કમળ સમ, કોમળ અતિ વખણાય ;

પેખી પતિ સુખ ચંદ્રને, પરમ પ્રકુલિત થાય. ૬૫

(એમાં સ્ત્રીના સુખને કમળની ઉપમા આપી, અને તેના
પતિના સુખને ચંદ્રની ઉપમા આપી, પણ ચંદ્રને જોઈને કમળ
પ્રકુલિત થાય નહિ. માટે એ વિરોધોપમા કહેવાય.)

ઈત્યાદિક અવગુણ ધણા, કવિતાના કહેવાય ;
મે તો આદિશ માત્ર કંઈ, દેખાડી કવિરાય. ૬૫

કવિતાના ગુણ વિષે.

કહિયે અંતર લાપિકા, યુક્તિ અંદર હોય ;
યુક્તિ ઉપલે જહારથી, જહિર્લાપિકા સોય. ૬૬

અંતર્લાપિકા.

દગલ નૃપતિ તજ રાજ્યમદ, ડાટિ હાલભાટાઈ ;
એકાંતર અક્ષર કવી, એમ કહે અતુરાર્થ. ૬૭
(એમાંથી એક અક્ષરને આંતરે કવિનું નામ નીકળેછે.)

જહિર્લાપિકા.

અતુર્યોશનું નામ શું, હાનો ઉલટો જોઈ ;
કામનિ કહેછે કંથને, આપો મુજને એહ. ૬૮

ઉત્તર પાન.

એકાનેકોત્તર.

(એક ઉત્તરમાં ધણા ઉત્તર હોય તે એકાનેકોત્તર.)
કોણ અધિક રનેહી મગું, શું ઈચ્છે સૌ આપ ;
ઉત્તમ પ્રાણી કોણ છે, માનવી મોટ માપ. ૬૯
' માનવી ' એમાં ત્રણે ઉત્તર છે. મા, માન, માનવિ.

અંતર્લાપિકા એકાનેકોત્તર મિશ્ર.

અનાહરછંદ.

હોય શું હાથીની પોઠે શું ધડીને સાંઠે ભાગે,
કહો વાર કેટલા ને શોભીતી શી ચીજ છે ;
કેટલા મનુષ્યે મળી વંશનો વિરતાર થાય,
વિદ્યાનાં વિશેષ કહો કેણે વાવ્યાં ખીજ છે ;
કેણે રાજનગરમાં કીધી ફોજદારી મારી,
માત્ર પ્રથમ સાંભળોને લીટી એ લખીજ છે ;
પેલી હોય ગાહીએ ને દુજી તો દોલતરાયે,
ઉત્તર એમાંથી લીધા માતે સમજીજ છે. ૭૦

૮ ૧ ૭ ૪ ૨ ૩ ૬
 ૭ ૮ ૬ ૮ ૬ ૭ ૮
 ૮ ૭ ૮ ૬ ૭ ૮ ૬

ગૂઠોત્તર.

(જોનો ઉત્તર તેમાં હોય પણ સમજી શકાય નહિ તે ગૂઠોત્તર.)

ઓપાઈ.

એકુને શેનું બહુ કામ, ખીજ પક્ષતણું શું નામ ;
 જો સમજે નહિ ઉત્તર સ્વ, તો કહું શુ કે જા હજવદ. ૭૧
 (કહ્યું કે ન સમજે તો કાકિયાવાડનું ગામ હજવદ છે ત્યાં
 જ, પણ તેમાંજ ઉત્તર છે કે હજ અને વદ.)

ન્યૂનાર્થ.

(અક્ષર ઘણા, પણ સારાંશ થોડો, તે ન્યૂનાર્થ.)

દોહરા.

નગ દુહિતા પતિ પુત્રના, વાહનંધરની નાર ;
 રવિ તેના પિતુપર પડ્યો, પણ નાચ્યો ભરતાર. ૭૨

અર્થ.

હે સખી, પર્વતની દીકરી ગંગા, તેના પતિ શિવ, તેનો પુત્ર
 કાર્તિકસ્વામી, તેનું વાહન મોર, તેનો ધરનાર વિષ્ણુ, તેની સ્ત્રી
 લક્ષ્મી, તેનો બાપ સમુદ્ર કહેવાયછે તેના ઉપર સૂર્ય પડ્યો. મત-
 લજ કે સૂર્ય આયમ્યો પણ હજી મારો ઘણી ઘેર આચ્યો નહિ.

અધિકાર્થ.

થોડા અક્ષરોમાં ઘણો અર્થ હોય તે અધિકાર્થ.

વિ, દી, ઉ, હુ, બ, ના વાયદા, વીત્યા જોતાં વાટ ;

મુજ હૈડામાં હે સખી, ઉપજ્યા અધિક ઉચાટ. ૭૩

અર્થ.

વિજયાદશમ, દીવાળી, ઉત્તરાયન, હુતાશની અને બજેવના
 વાયદા વાટ જોતાં જોતાં વીતી ગયા ; હે સખી, હવે તો હૈયામાં
 ઘણા ઉચાટ ઉપજ્યા.

સર્વતોભદ્ર.

(૬૨ એક ચરણ ચાર તરફથી વાંચી શકાય તે સર્વતોભદ્ર કહેવાય. સંપ રૂપિયે બાજુરાવ પેશ્વાને શાપ દીધો ત્યારે તે બોલ્યો કે-)

અનુષ્ટુપછંદ.

માગુંછું એક તે આપો, શાપથી લક્ષ્મિ જો ખસે ;
બ્યાં સુધી સૂર્ય ને ચંદ્ર, હિંદુશીશ શિખા વસે. ૭૪

સંપ બોલ્યો સર્વતોભદ્ર.

જ શ દે વી વિ દે શ જ
શ જ તે ર ર તે જ શ
દે તે ખા શી શિ ખા તે દે
વી ર શી શ શ શી રવિ. } આ છંદ ચારે તરફથી વચ્ચાયછે. ૭૫

ગોમૂત્રિકા, અશ્વગતિબંધ ભેદ, કપાટબંધ ભેદ.

દોહરો.

માર માર ઉરધાર નર, ધર શિરપર કરતાર ;
ઝેર વેર ઉર દૂર કર, પરહર પરધર નાર. ૭૬
ઈત્યાદિક અગણિત દિશે, રમના ચિત્ર વિચિત્ર ;
દેખાડી દિશ માત્ર મે, મનમાં ધરજો મિત્ર. ૭૭
ધ્વનિ ઉપજે જે અર્થમાં, ઉત્તમ કવિતા એહ ;
બ્રંથ વધે વિગતી લખે, કહું ટુંકામાં તેહ. ૭૮

ધ્વનિનું ઉદાહરણ.

નર જે ન્યાયાધીશની, ભલી કરી મેં ભેટ ;
મુખ મોટું છે એકનું, એકનું મોટું પેટ. ૭૯

એમાં એવું કહ્યું કે જે ન્યાયાધીશ છે, તેમાં એક મોટા મોં-
વાળો છે, અને એક મોટા પેટવાળો છે. હવે તેમાં મતલબ
એવી છે કે એકનું લાંચ ખાતાં મોં ભરાતું નથી, અને બીજો
મોટા દિલવાળો ઉદાર છે. એવી રીતે જુદી મતલબ નીકળે તે
ધ્વનિ કહેવાય, અને ધ્વનિવાળી કવિતા ઉત્તમ કહેવાયછે ; પણ
તે કવિતાના નિયમ પ્રમાણે શબ્દોની રચનામાં હોય તો ઉત્તમ
કહેવાયછે.

કવિતાના નવરસવિષે.

દોહરો.

૧ રસશગાર, ને હાસ્ય રસ, કંઠા ૩ ને વીર ;

બિભત્સ ભય અદ્ભુત તથા, શાંત સુ નવરસ ધીર. ૧.

૧ જે વર્ણન સાંભળતાં પ્રીતિ ઊપજે અથવા જેમાં પ્રીતિનું વર્ણન હોય તે શગાર-રસ કહેવાય. એટલે કોઈ પ્રકારની ગોલાનું વર્ણન તે પણ શગાર રસના પેટામાં છે. કેટલાએક કવિઓ સ્ત્રીપુરુષની પ્રીતિને જ શગાર રસ કહે છે; અને પિતા પુત્ર આદિ-કની પ્રીતિને દશમો વાત્સલ્ય રસ કહે છે.

૨ કોઈની ગદ્ગલત કે બેડોળ દેખીને કે તેનું વર્ણન સાંભળીને હસવું આવે તે હાસ્ય-રસ.

૩ કોઈના ક્રુષ્ણ વર્ણન સાંભળીને કે દેખીને દયા ઊપજે તે કંઠા રસ.

૪ ક્રોધાતુરનું વર્ણન તે રૌદ્ર રસ.

૫ ઉત્સાહ એટલે હિમતના જુસ્સાનું વર્ણન તે વીર રસ.

૬ નિંદા વર્ણન, એટલે કોઈના અવગુણનું કે ખરાબ વસ્તુ આદિકનું વર્ણન તે બિભત્સ રસ.

૭ ભયનું વર્ણન તે ભયાનક રસ.

૮ આશ્ચર્યનું વર્ણન તે અદ્ભુત રસ.

૯ નીતિનું કે ઉપદેશનું વર્ણન તે શાંત રસ કહેવાય છે.

કેટલાએક જૂના કવિઓએ એમ લખ્યું છે કે રસ છે તે જ કવિતાનો જીવ છે.

વાણીના અલંકાર વિષે.

હરેક વસ્તુને શોભાવવા સારૂ તેના શણગાર હોય છે. માણસના શરીરને શોભાવવા સારૂ સોના રૂપાના તથા હીરા મોતીના દાગીના જુદાં જુદાં નામના હોય છે; તેમ જ વાણી જોલતા તે વાણીને રસીલી અને અસરકારક કરવા સારૂ જોલવાની જુદાં જુદાં પ્રકારની યુક્તિઓ છે તેને વાણીના અલંકાર કહે છે. સંસ્કૃતમાં એવા અલંકાર ૧૧૫ છે તે કૃષ્ણલાલના ૬ આદિક ગ્રંથોમાં લખ્યા છે. તે ઉપરથી અલંકાર રત્નાકાર વગેરે વૃજ ભાષા-માં ગ્રંથો થયા છે. કવિતા જાણનારને એમાંના થોડા ઘણા અલંકાર તો જરૂર જાણવા જોઈએ. માટે આ કેટલાંક દિશા માત્ર લખું.

૧ ઉપમાલંકાર—કોઈના ગુણ વિષે જોલતાં તે ગુણ ઉદ્દૃષ્ટ જેનામાં ગણાતો હોય તેની ખરાબર તેને કહેવો તે ઉપમાલંકાર છે. જેમકે, મુંબાઈ ઈંદ્રપુરી જેવી શોભે છે. એમાં મુંબાઈ તે ઉપમેય કહેવાય, અને ઈંદ્રપુરી તે ઉપમાન કહેવાય અને

શોભે છે એ ગુણ તે બનેના સરખાવ્યા માટે શોભે છે તે ગુણ અથવા ધર્મ કહેવાય. જેવી તે ઉપમા બતાવનાર શબ્દ કહેવાય. એ રીતે ચારે વાનાં જેમાં હોય તે પૂર્ણોપમા કહેવાય. અને તેમાંના કોઈના અધ્યાહાર કરવો પડતો હોય તો લુપ્તોપમા કહેવાય.

ઉદાહરણ—આ સ્ત્રીનો કોયલના જેવો સ્વર છે. એમાં કોયલના જેવો મધુર સ્વર કલ્પો નહિ, માટે મધુર એ શબ્દનો અધ્યાહાર કરવો પડે છે. માટે લુપ્તોપમા.

૨ રૂપકાલંકાર ઉપમેયને ઉપમારૂપે કહીએ તે રૂપકાલંકાર-જેમકે કોઈ કવિને દેખીને કહીએ કે જુઓ આ મહા કવિ કાલિદાસ આવ્યા. વિદ્યારૂપી ધન ઉત્તમ છે. ઇત્યાદિ.

૩ ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર કોઈ વસ્તુને કોઈ જાણે કે હું જાણું છું કે, અથવા હું ધારું છું કે એમ કહીને બીજી વસ્તુ માની લેવી, અથવા ખરું કારણ મૂકી દઈને કલ્પિતકારણ માની લેવું તે ઉત્પ્રેક્ષાલંકાર કહેવાય. જેમકે આકાશમાં કાળાં વાદળાં દોડે છે તે કોઈ જાણે કે ઈંદ્રના હાથી દોડતા હોયથું. મિરાઈ શીવવા આવે ત્યારે રાજ, ને રાંકે સૌ તેને પથ. રાણું પથરાવી આપે છે; તેનું કારણ એ હશે કે મેરાઈનું ગાંજુનું રાજ જ્યારે પાદશાહે લીધું ત્યારે એવો પરવાનો કરી આપેલો હશે જે તમને કોઈ પથરાણું પાથરી આપ્યા વિના ભોય બેસારે તો તે પાદશાહનો ગુનેગાર છે. એટલાસારૂ તેને પથરાણું પથરાવી આપે છે.

૪ અતિશયોકિત અલંકાર. જે અતિશય ટકા ચડાવીને બોલવું તે અતિશયોકિત કહેવાય. જેમકે મુંબાઈમાં એટલા તો ગામઠી ડાકટરો ભરાયા છે કે કૂતરાને મારવા સારૂ નીચા વળીને લોંચથી ઢેખાળા લેવા જઈએ કે ડાકટર હાથમાં આવે.

વહાનો મેજો એવો ભરાયો હોતો કે તલપૂર જગ્યા ખાલી નહોતી.

એક સ્ત્રીને તેના ધણીએ કલ્પુકે મારે કાલે પરદેશ જવું છે તે સાંભળતાંજ તે એટલી સૂકાઈ ગઈ કે તેની આંગળીની વીંટી નીકળી પડી તે પાછી પહેરતાં કાંડે ચડીગઈ, ઇત્યાદિ.

૫ અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર. જેના વિષે બોલવું હોય તેના વિષે ન બોલતાં તેને લાગુ પડે તેમ બીજા વિષે બોલીએ તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસા અથવા અન્યોક્તિ અલંકાર કહેવાય. જેમકે એક તાડને જોઈને કવિએ કલ્પુકે તું સઉથી મોટો તો કહેવાયો, પણ તારી છાયામાં તારે આશરે રહીને કોઈ માણસ, પશુ કે પક્ષી સુખ પામ્યાં નહિ અને કોઈને મીઠાં ફળ તે ચખાડ્યાં નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તે તારૂં શરીરે ઠાંક્યું નહિ. માટે તારી મોટાઈને ધિક્કાર છે. એ રીતે તાડને કલ્પુ પણ કનુસ મોટા માણસને તે વાત લાગુ પડી. એજ રીતે પંચોપાખ્યાનની તથા ઈસ્પનીતિવગેરેની વાતો છે તે અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકારની છે.

૬ વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર ઉપરથી નિંદા કરેલી જણાય, પણ તેમાં સ્તુતિ હોય અને ઉપરથી સ્તુતિ દેખાય પણ ખરૂં જોતાં તેમાં નિંદા હોય તે વ્યાજ સ્તુતિ અલંકાર.

જેમકે-આ રાજમાં કાંઈ વિવેક નથી, કેમકે પોતાના મિત્ર, સગા અને શત્રુઓને સૈને સરખો ઈનસાફ આપેછે. વાહવાહ ભાઈ ! તમે તો બહુ કાલ્પ દેખાઓછો. મનલબ કે ગાંડા છો.

૭ આસેપાલકાર—કોઈ વાતની મોઢે હા કહીએ પણ તેનો ખરો અર્થ જોતાં નાનો અર્થ નીકળે અને મોઢે નાકહીએ અને અર્થ હુનો નીકળે. જેમકે-એક છોકરાને હોળીની લડાઈમાં જતાં તેને બાપે કલ્પ કે ઠીક છે. પથરાની લડાઈમાં લડવા જા.હું ના કહેતો નથી પણ પહોર પેલો છોકરો લડાઈમાં મરી ગયો, તે વાત યાદરાખજે—મતલબ કે જઈશ નહિ, તેમાં માણસ મરી જાયછે. લડવા જનાર એક માણસને વારવા જનારે કલ્પ કે હું તને વારવા આવ્યો નથી, પણ શીખામણ દેવા આવ્યોહું મતલબ કે વારવા આવ્યોહું. ના ભાઈ ના અમારામાં તો કાંઈ અકલ નથી. અમે તો લખી વાંચી જાણીએ, મતલબ કે અમે સમજીએ છીએ.

૮ વિભાવના અલકાર જે કાંઈ કામ કરવું હોય તેનું સાધન થોડું છતાં અથવા યુદ્ધલન છતાં કામ થાય તે વિભાવનો અલકાર. જેમકે કૂલાણે તો લોકડીની તરવારે છત મેળવીછે. ફેટલાએક જુવાનીઆ વગર લાંગ પીધે દીવાના થાયછે.

૯ સારાલકાર—એક એકથી ચડતાનું વર્ણને કરવું તે સારાલકાર—જેમકે મધ મીઠુંછે. પણ તેથી મીઠું અમૃત અને તેથી પણ મીઠાં કવિતાના વચન હોયછે.

૧૦ કાવ્યલિંગાલકાર—કહેવાની જે મતલબ હોય તેનાં કાવ્ય બતાવીને મજબૂત કરીએ તે કાવ્યલિંગ—જેમકે કેકે કરવાથી પેશા વ્યર્થ જાયછે, શરીરમાં રોગ થાયછે, અને બુદ્ધિ ઘટેછે, માટે નિશો કરવો નહિ.

૧૧ સલાવના અલકાર--જે આમ હોય તો આમ થાય એમ કહીએ તે સલાવના અલકાર. જેમકે જો આ ચંદ્રમાંથી ઈશ્વર કાઢ કાઢી નાંખે અને કોયલના જેવો મધુર સ્વર ઉચ્ચારવાની શક્તિ તેમાં મૂકે અને કપૂરના જેવો મુગંધ તેમાં મૂકે તો લક્ષ્મી-જીના મુખની ઉપમા તે પામે.

૧૨ અનુશૃણાલકાર. બીજી વસ્તુઓની સદાચત્રતાથી એકનો શુભ ઉદ્દેશના પામે તે અનુશૃણાલકાર. જેમકે જાતે માંદકું, વળી તેણે બાંગ પીધી, વળી તેને બૂત વળગ્યું અને વળી તેને કૂદવાની નીસરણી મળી. એટલે પછી તેને કૂદવામાં ગી મણા રહે.

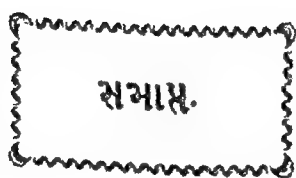
૧૩ વક્રોક્તિ અલકાર. કોઈના બોલેલા વચનમાંથી બીજો અર્થ કહાડીને અથવા કશકીમાં જુદો અર્થ કરીને કહેવું તે વક્રોક્તિ. જેમકે સૂત્રધારે રંગલાને કલ્પ કે દશ-રથ લાલનું ધ્યાન કર; ત્યારે રંગલો બોલ્યો કે લાલ એટલે રાત્રી દશરથને મારે શું કરવાછે, આપણને તો રાત્રી ૧૨૫ મળે એટલે બસ છે.

૧૪ ભાવિકાલકાર. ભૂતકાળની કે ભવિષ્યકાળની વાત હાલમાં તરત બનતી હોય એવા ભાવથી વર્ણવે તે ભાવિકાલકાર. જેમકે ભારતનું યુદ્ધ થયું અને દિલ્હીના

પૃથુરાજ ચોહાણને શાહપુદ્દિન સાથે યુદ્ધ થયું તે તો આજ કાલની વાત છે, અને તેના ભણકારા હજી મારા કાનમાં વાગેછે. મંદોદરીએ કહ્યું કે હે રાવણ તું સીતાને ચોરી લાવ્યો, તેથી હું એવું દેખું છું કે તારી લંકા લૂટાઈ અને કુળ નિર્દલન થયું ! અને મારે રંગપો આવી ચૂક્યો.

૧૫ પ્રતિરોધાલંકાર. દેખીતું જ કે કામ જેવું નથી તેને વિષે કહેવું કે તે કામ તેના જેવું નથી તે પ્રતિરોધાલંકાર-જેમકે હચિયાર ધરનાર એક પ્રાહ્મણ તે રત્નપૂતે કહ્યું કે-યુદ્ધમાં જવું તે કંઈ લાડવા જમવા નથી. મતલબ કે તમે પ્રાહ્મણ તો લાડવા જમી જાણો યુદ્ધ કરી જાણો નહિ.

૧૬ સજ્જવારોપાલંકાર. નિર્જીવમાં જીવનું આરોપણ કરીને બોલવું તેને અંગ્રીજીમાં સજ્જવારોપાલંકાર કહ્યોછે. જેમકે અરે રૂપિઆ ! તેં બધું જગત વશ કર્યું છે, અને સારાં કામ તથા નરસાં કામ પણ તું જ કરાવે છે, એમાં જાણે રૂપિઆને એક માણસ કલ્પીને કહ્યું હોય તેમ કહ્યું.

કઠણ શબ્દનો કોશ.

કઠણ શબ્દ.

અર્થ.

અ,

અંગરાગ	.....	કરતૂરી વગેરેનું લેખન.
અજરામરાણ	.....	જેને ઘડપણ કે મોત આવે નહિ તેવો.
અડગ	.....	ડગે નહિ તે.
અનુકુળા	.....	મળતે મળતી,
અપવર્ગ	.....	મોક્ષ,
અભરામરાણ	.....	ન ભરાય તેનું ભરનાર.
અભિષ્ટ	.....	ઈચ્છેલું.
અર્ચિંદ મુખી	.....	કમળના જેવા મોંવાળી સ્ત્રી.
અર્ક	.....	સૂર્ય
અલંકૃતિ	.....	અલંકાર.
અલખ	.....	લક્ષમાં આવે નહિ એવો ઈશ્વર.
અવદાત	.....	ગિજનું.
અવમાન	.....	છેડો, અંત
અંશ	.....	ભાગ.
અયોક	.....	આમોપાલવ.
અહિ	.....	અર્પ.
અહિવૃક્ષી	.....	તાગરવેલ

ઉ

ઉદે (ઉદય)	.....	પ્રગટ.
ઉદિષ્ટ	.....	દેખાડેલું.

ઉપવિન . . . . . જનોઈ.
 ઉભય . . . . . ખેનો મંખ્યા.
 ઉર . . . . . છાતી, મન.

ક

કંકુક . . . . . દડો.
 કમળા . . . . . લક્ષ્મી.
 કમળાકર . . . . . મરોવર.
 કનહમ . . . . . હંમનું બરચું.
 કનિયા . . . . . કળા શકાય અંપી.
 કામા . . . . . સ્ત્રી.
 કિરીટ . . . . . મૂગટ.
 કિશોર . . . . . પૂટતી શુવાનીની અવસ્થા.
 કુમુમ વિચિત્રા . . . . . તરેહ તરેહનાં પૂજવાળી.
 કૃપિ . . . . . ખેતી.
 કેકિની શારદા . . . . . મોરની વાણી.
 કેતકી . . . . . કેવડાનું ઝાડ.
 કેતુમાળી . . . . . ધનઓની હારવાળી, મતલબ કે મદ્દ
 ગુણુ રૂપી ધનઓની હારવાળી.
 કેશુ . . . . . કેશુડાં.
 કોટિશીર્ષી . . . . . કરોડ માથાંવાળો ઈશ્વર.

ખ

ખંજા . . . . . ભૂંજા.

ગ

ગણુ . . . . . જથો. ત્રણુ અક્ષરના જથાનું નામ
 એક ગણુ.
 ગંધ દાનિકા . . . . . અતરદાની, ગુજાનદાની.
 ગાઠ . . . . . મજબૂત.
 ગ્રી . . . . . ગિરા, વાણી.

ગુરુ . . . . . મોટો.
 શૂદ્ર . . . . . ગુપ્ત, જાનું.
 ગ્રાહી . . . . . પકડીને.

ચ.

ચંદ્રવર્ત્ત . . . . . ચંદ્રનો રરતો.

છ.

છત . . . . . દોલત.

જ.

જંગ . . . . . પુરુષ.
 જનક . . . . . પિતા.
 જનની . . . . . માતા.
 જાતા . . . . . જાણનાર.

ત.

તડવું . . . . . કોઈની પાછળ દોડવું.
 તરલ નયન . . . . . ચપળ નેત્ર.
 તામરનેત . . . . . તાંબા જેવી રાતી આંખવાળું,
 તાળ . . . . . તાળો, છંદ બોલનાં જે અક્ષર ઉપર
 ટકોરો વગાડાય તે.

તિમિર . . . . . અંધાર.
 તુંગા . . . . . ઊંચા, ઉચ્છત.
 તોટક . . . . . તૂટેલ.
 ત્રાતા . . . . . રક્ષણ કરનાર.

દ.

દાનિકા . . . . . દેનારી.
 દારા . . . . . સ્ત્રી.
 દિવા . . . . . દિવસ.
 દુઃખહારી . . . . . દુઃખ હરનાર.
 દુમિત્રાપ . . . . . દુષ્ટ મિત્રાપ.
 દુત વિલંબિત . . . . . દોડવું અને ઊભા રહેવું.

ધ.

ધરણીધર . . . . . પરમેશ્વર.

ધિ . . . . . ધૃંદિ.

ન.

નગ . . . . . પર્વત.

નટ નાગર . . . . . ઈશ્વર.

નય . . . . . નમ્રતા.

નયપક્ષવ . . . . . નવાં પાંદડાં.

નટ . . . . . પ્યોવાએલું.

નળ . . . . . રામનો શુભટ વાનરો હતો.

નિધાન . . . . . બંડાર.

નિધિ . . . . . સમુદ્ર.

નિમિષ . . . . . અલ્પ કાળ.

નિગ્ધર . . . . . વગર ભણેલો.

નિશિવાળ . . . . . રાતે ચોકી કરનાર.

પ.

પટ . . . . . લૂગડું.

પદ . . . . . પગ, છંદનો ચોથો ભાગ, પદવી.

પપ . . . . . દૂધ.

પરિતુષ્ટ . . . . . પ્રમત્ત.

પિંગળ . . . . . એ નામના મુનિએ રચેલું શાસ્ત્ર.

પુંજ . . . . . ઢગલો.

પુષ્પિતાચા . . . . . ઠીસીઓ હુપર પૂલવાળો વેલો.

પ્રણામી . . . . . પ્રણામ કરનાર.

પ્રભાવતી . . . . . કાંતિવાળી.

પ્રમિતાક્ષર . . . . . થોડા અક્ષરવાળી.

પ્રસ્તાર . . . . . વિસ્તાર.

પ્રિયવદા . . . . . વહાલું બોલનારી.

પ્ર.

ફૂંડું.....ખંધનમાં આવડું.

જ.

બાપુ.....ગૃહસ્થ.

ખિંડું.....મીડું, ઊંચો.

ભ.

ભગતી.....ખેત.

ભવદેવ.....ચિત્ત.

ભામો.....ભ્રમણા.

ભારતી.....મરચતી.

ભ્રમરાવળી.....ભ્રમરાની પંક્તિ.

ભ્રાતા (ભ્રાત).....ભાઈ,

મ.

મત્તરો.....મત્તામ,

મણિચંદ્ર.....હાથનું કાંડું.

મત્ત ગર્વદ.....મગેસો હાથી.

મંદાકાંતા.....ગાંડી અને ગભરાએડી, અથવા
હજીવી ને ઉતાવળી.

મધુ.....મીઠાગ.

મર્કટી.....માંકડાની માદા.

મલિકા.....એક જાતના પૂલનું ઝાડ.

માણુવદાદીડ.....બાળકની રમત.

મુઝ.....ખંધન ગદિત.

મુદમાતા.....આનંદમાં મસ્ત.

મુનિશેખર.....રૂપિનો તોર, અથવા રૂપિનો ઉપરી.

મૌઝિકદામ.....મોલીની માથા.

ચ.

યથા . . . . . જોમ

ર.

રથોદ્ધતા . . . . . ગાડીનું અભિમાન.

રખા . . . . . આમરા.

રમરાતાં . . . . . નવ રમથી રંગાએકા ઈશ્વર.

લ.

લઘુ . . . . . નાનો.

લત . . . . . ટેવ, વ્યમન, છંદ-લત લાગવી.

લતા . . . . . વેલો.

લલિત . . . . . સુંદર.

વ.

વદન . . . . . મોઢું.

વદ્ધી . . . . . વેલો.

વંશસ્થ . . . . . વંશમાં રહેનાર.

વસંતતિલકા . . . . . વસંતરતુના તિલકવાળી.

વારિ . . . . . પાણી.

વાસર . . . . . દિવસ.

વિદારવું . . . . . કાપવું.

વિયુનૂમાળા . . . . . વીજળીનો જથ્થો.

વિધાના . . . . . ધારણ કરનાર, પરમેશ્વર.

વિમોહા . . . . . મોહ પામેલી,

વિરતિ . . . . . વિશ્રામ.

વિલાસી . . . . . ખેલ કરનાર.

વૃત્ત . . . . . છંદ. સંસ્કૃતમાં અક્ષરની સંખ્યાના કાવ્યને છંદ કહેછે. જેમકે બારબાર અક્ષરના ચરણવાળા જેટલા પ્રકારના કાવ્ય હોય તે બધાને જગતિ છંદ કહેછે. અને તેમાં ગુરુ લઘુના નિયમથી ફેરફાર થાય, જેમકે

મુજંગી, મોતીદામ, તોટક, ઈત્યાદિ વૃત્ત કહેવાયછે. જેમ
એક જાનિમાં ૮૮ અથવા તેથી વધારે નાનો હોયછે તેમ-
જ એક છંદના અનેક વૃત્ત હોયછે. વૃજ ભાષાના પિંગળો-
મા રૂપનું નામ છંદ લખ્યુંછે. માટે આ પિંગળમાં પણ
તેમજ રાખ્યુંછે.

ચૈત્રદેવી.....નિત્ય હોમ કરવાવાળો.

ધંડળ .....હીજડો.

૨૧.

શુર.....ખાણ.

શુભક .....મમકું.

શાન્તિની .....વિશાળ.

જિઅગિણી .....પર્વત.

જિણા .....ચોટલી.

જિશુ .....ખાગક.

શુચિ .....શુદ્ધિ, તાળો મેળવવો તે.

શુભી .....માળા.

મૈત્ર .....પર્વત.

અપારુ .....કાન

શ્રી .....લક્ષ્મી, શોભા.

૨૨.

શ્રુતિદ્રા .....શોભતી.

મન્ન .....તરત.

મનાનિદ્રા .....ખરાખરતી.

મમકી .....જથાવાળો.

મનિવા .....નદી.

મમુણી .....મૃતીની.

મયિવા .....શૂંપ.

માદ્રા .....દીથીઓ સુદ્ધાં.

મારગી .....મારા અંગવાળું.

મેનિકા . . . . . ફોજવાળા.

સગ્ધરા }
સગ્વિણી } . . . . . માળાવાળી.

સ્વાગતા . . . . . આરી રીતે આવેલી.

ૐ.

હરક . . . . . હરનાર.

હરા . . . . . પાર્વતી.

હરિ રમ . . . . . પરમેશ્વરના કીર્તનનો રમ.

હંસી . . . . . હંસની માદા.

હુતાશન . . . . . : અગ્નિ.

